

ДО ЖИТТЄПИСУ ПЕТРА КУДРЯВЦЕВА: ІЗ МАТЕРІАЛІВ СЛІДЧОЇ СПРАВИ 1938–1939 РОКІВ

У статті представлено результати реконструкції та аналізу одного з найтрагічніших епізодів життя відомого київського філософа й історика філософії першої третини ХХ ст. Петра Кудрявцева (1868–1940), пов'язаного із його арештом і ув'язненням у серпні 1938 – квітні 1939 рр. У додатку до статті вперше опубліковано матеріали слідчої справи, супроводжені науковим коментарем.

Ключові слова: Петро Кудрявцев (1868–1940), Київська духовна академія, Великий терор, репресії проти православного духовенства 1920–1930 рр.

Петро Павлович Кудрявцев (1868–1940) по праву належить до кола тих діячів, без згадки про яких в останні два десятиліття не обходиться жодне з досліджень, присвячених Київській духовній академії початку ХХ ст. або подіям релігійно-філософського, освітянського, культурного, церковного життя Києва передреволюційної доби. Це й не дивно: вихованець КДА й один із найшанованіших її професорів, відомий історик філософії, літературознавець, релігійний публіцист, один із засновників Київського релігійно-філософського товариства (1908–1919) і його голова у 1910–1912 рр., активний учасник Київського єпархіального з'їзду (1917), Всеросійського Помісного Собору (1917–1918) та Всеукраїнського Церковного Собору (1918), очільник Вченого комітету при Міністерстві ісповідань за часів гетьмана П. Скоропадського (1918), професор Таврійського університету (1919–1921), багаторічний співробітник низки комісій Історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук – Петро Кудрявцев і справді надто помітна постать, аби обійти його дослідницькою увагою.

Однак, попри істотні зрушення у вивченні філософської та історико-філософської спадщини мислителя, чимало аспектів його багатогранної творчості та невтомної діяльності й досі залишаються предметом радше констатацій, аніж ретельного дослідження і фахового аналізу. Те саме стосується і його біографії, у висвітленні якої зберігається безліч фактографічних помилок, суперечливих відомостей і непрояснених моментів.

Чи не суцільною «білою плямою» і предметом численних перекирвань є один із найтрагічніших епізодів у житті П. Кудрявцева, пов'язаний із його арештом та ув'язненням за доби репресій 1930-х рр. Найпершу із «версій» цих подій опри-

люднено ще у 1984 р. Згідно з нею, Кудрявцева було заарештовано на початку 1930-х рр. і засуджено на «табірні роботи»; після трирічного перебування у таборі він був «актований через хворобу серця» [18, с. 217]; помер у липні 1937 р. [18, с. 216]. Звісно, від доперевбудовчих часів важко очікувати іншого, ніж побіжного, висвітлення подій, пов'язаних із репресіями 1930-х рр.; та й навіть побіжне висвітлення потребувало обережності (недарма книжка, у якій з'явилася згадана версія, вийшла друком у Франції, а не у СРСР). У довідниках чи енциклопедіях радянської доби марно шукати бодай імені «бувшого» київського філософа, не кажучи вже про подробиці його біографії. Доволі показово, наприклад, що у фаховому виданні 1982 р., присвяченому розвиткові філософської думки в Києві, але підготовленому «не в Парижі», Петра Кудрявцева згадано одним рядком у переліку з кількох імен викладачів-філософів КДА, котрі «прагнули не тільки примирити філософію та релігію, а й поставити філософію і науку на службу релігії» [28, с. 231].

Минуло 30 років... Але й досі найтрагічніша із сторінок його біографії залишається для читачього загалу такою ж маловідомою і непрозорою, як і раніше. Цій ситуації особливо сприяє тиражування фактографічних помилок і перекирвань величезною кількістю цілком доступних електронних ресурсів, які, зрештою, пропонують користувачеві «пристати» до тієї версії біографії П. Кудрявцева, яка йому до вподоби. Попри наявність достеменних відомостей не лише про дату смерті філософа (27 червня 1940 р.), а й про місце його поховання (Солом'янське кладовище м. Києва), чимала частина електронних енциклопедій і баз даних (включно, наприклад, із Вікіпедією та Енциклопедією Києва) вказують 1937 р. Що ж до його арешту, то тут палітра відо-

мостей доволі широка: від цілковитого відтворення версії тридцятирічної давнини (арешт на початку 1930-х рр. і трирічне перебування у таборі) [10] до двох арештів (причому щодо року другого арешту єдності так само нема – називають і 1937 р., і 1938 р.) або й навіть більшої їх кількості (саме так можна витлумачити вказівку не на другий, а на «останній» арешт, за яким ідуть ті самі засудження, табір і дострокове звільнення за станом здоров'я) [32, с. 524]. Трапляються й геть фантастичні оповіді, у яких, крім репресій, ідеться про еміграцію тощо.

Попри різноманітність і суперечливість, наявні версії арешту київського філософа мають спільну рису – жодна з них не є обґрунтованою і не спирається на документи. А вони збереглися: маємо на увазі слідчу справу П. Кудрявцева, що нині перебуває у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) і здатна пролити світло не лише на обставини арешту (на щастя, єдиного у житті професора) та деякі інші факти його біографії, а й на самий механізм репресій проти духовенства та релігійно налаштованої інтелігенції у 1930-х рр.

Як свідчать матеріали слідчої справи, Петра Кудрявцева заарештували 16 серпня 1938 р. співробітники IV (секретно-політичного) відділу Київського обласного управління НКВС (далі – КОУ НКВС). Щоправда, санкцію на арешт було видано ще 14 липня; того ж дня планували й затримання, яке не відбулося через відсутність потенційного «арештанта» в Києві – він відпочивав на дачі у молодшої доньки Бландини в Чернігівській області. У документах є чітка вказівка на те, що рішення про затримання П. Кудрявцева прийнято на підставі «справи-формуляра» – це означає, що «бувчий» професор певний час перебував «у розробці» НКВС, за ним вели агентурне спостереження, вивчали його «настрої» та контакти, збирали «компромат», який лише чекав свого часу.

Що ж саме інкримінували у провини 70-річному «лаборанту-діловоду» Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства (це все, на що міг розраховувати блискучий інтелектуал і вчений у середині 1930-х рр., коли у науці, освіті, культурі остаточно запанували вихованці «лікнепів» і «робфаків»)? Що стало безпосередньою причиною його арешту і запроторення до Лук'янівської в'язниці? Формальною відповіддю на це запитання є стандартно-безликий рядок із висунутого обвинувачення: *«будучи антисоветски настроен, проводил среди окружающих антисоветскую агитацию пораженческого характера»*. Передбачене статтею 54¹⁰ Кримінального кодексу УРСР це обвинувачення було тим універсальним

інструментом, за допомогою якого репресивна машина сталінських часів цілком «легітимно» розправлялася з будь-якими «класово ворожими елементами», реальними чи потенційними («накомислячими», ідейно чужими радянському ладові «бувшими людьми»). Засудження за цією статтею у практиці сталінського «правосуддя» завершувалося, залежно від обставин, засланням, таборами або застосуванням «вищої міри соціального захисту», якщо антирадянська пропаганда й агітація здійснювалися, приміром, «із використанням релігійних або національних забобонів мас». Тож не дивно, що для сотень тисяч вірян, представників духовенства чи національної інтелігенції звинувачення за статтею 54¹⁰ поставало першим кроком до сумнозвісного вироку «особливої трійки» – розстрілу із конфіскацією майна.

Як свідчать матеріали слідства, П. Кудрявцев напевне розділив би долю цих сотень тисяч, якби не низка обставин, мова про які піде згодом. Протоколи допитів і показання, вміщені у справі, виразно демонструють той факт, що головною підставою для зацікавлення органами НКВС особою «старорежимного» професора стали його давні й безпосередні зв'язки з київським і закордонним духовенством. Додаткові аргументи на користь цього висновку надає ознайомлення із слідчими справами співкамерників Петра Кудрявцева – священників Наркіса Стрижевського, Костянтина Шепченка, Олександра Дивногорського. Виявляється, що всі вони були заарештовані 13–14 липня 1938 р. за стандартним звинуваченням у антирадянській налаштованості й контрреволюційній діяльності агітаційно-пропагандистського штибу і проходили по одній справі за № 102424, що перебувала у провадженні IV відділу КОУ НКВС. Потраплення П. Кудрявцева до однієї камери з ними не було випадковим, адже його слідча справа має той самий № 102424, а постанова про арешт і перший ордер датовані тим самим 14 липня 1938 р. Більше того, № 102424 має й справа заарештованого 22 червня 1938 р. священника Миколи Михайловського, про якого, як свідчать показання Кудрявцева, його особливо розпитували слідчі. Судячи із матеріалів слідства, усім згаданим особам інкримінували участь у черговій «організації церковників», вигаданій керівництвом НКВС.

Для глибшого розуміння суті та «задуму» справи № 102424 варто пильніше придивитися до того конкретного історичного контексту, в якому розгорталася подія навколо арештів П. Кудрявцева та його «подільників».

Вервечку трагедій у церковному житті Києва, розпочату вбивством митрополита Володимира (Богоявленського) у 1918 р., продовжили репре-

сії проти київського духовенства, перша хвиля яких прокотилася ще у 1919–1920 рр. У 1920-х рр. ці репресії набули систематичного характеру, а в 1930-х рр. сягнули апогею. Особливо вражають швидкість і масштаби нищення духовенства та вірян за доби Великого терору: тільки за період між 1 червня 1937 р. і 4 січня 1938 р. облтрійки НКВС УРСР засудили 6112 «церковників і сектантів», із них найбільшу частку – 1063 особи – у Київській області [2, с. 137]. Розмах боротьби з антирадянським «церковно-сектантським підпіллям», керованим «іноземними фашистськими розвідками» (а насправді – операції щодо планомірного викорінення релігійних конфесій, їх членів та очільників), якнайкраще у виразному звіті наркома внутрішніх справ УРСР Ізраїля Леплевського¹, надісланій керівництву наприкінці листопада 1938 р.: «В сентябре–октябре с. г. нами ликвидирована антисоветская фашистская организация церковников-тихоновцев. <...> В гор. Киеве, Киевской, Днепропетровской и Черниговской областях вскрыта и ликвидирована украинская фашистская организация церковников-автокефалистов. <...> Нами вскрыта антисоветская фашистская организация церковников-обновленцев. <...> В гор. Днепропетровске и Красноармейском районе Днепропетровской области ликвидирована к-р организация сторонников “соборно-епископской” церкви. <...> До настоящего времени в разных местах Украины вскрываются подпольные группировки “истинно-православных”. <...> Нами вскрыт и ликвидирован ряд антисоветских сектантских группировок, проводивших активную фашистскую деятельность, а также подготовительную работу к выборам в Советы. <...> Всего по Украине репрессировано 5.388 человек. Из них 4.962 чел. – за август–ноябрь месяцы» [6, с. 141, 143, 145–148].

Щоправда, «старання» Леплевського й очолюваного ним відомства оцінили зовсім не так, як він очікував: 25 січня 1938 р. наркома усунули з посади, а 28 липня – розстріляли. Недостатніми виявилися й уже принесені криваві жертви: рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 31 січня 1938 р. Україна отримала додатковий «ліміт» на репресії: 6 тисяч осіб за першою категорією і 1 тисячу осіб за другою² [12, с. 467].

Але вже 17 лютого 1938 р. нарком внутрішніх справ СРСР Микола Єжов, виступаючи перед керівними співробітниками українського «відомства», запропонував збільшити цей «ліміт» на

30 тисяч (!) осіб, оскільки, кажучи його словами, «мы немало расстреляли, а взяли не всегда тех, кого следовало» [14, с. 333], тож «контингент для того, чтобы пострелять, есть более чем достаточный» [14, с. 331]. Вимагаючи від українських підлеглих «нової якості» боротьби з ворогами радянської влади, з-поміж далеко невичерпаних джерел їхнього натхнення сталінський «маленький Марат» не забув і «очень активную контрреволюцию из духовенства»: адже ж, виявляється, «в городах... продолжают ходить и попы, и архиепископы» [14, с. 332], «живыми еще ходят 7 или 8 архимандритов, работают на работе 20 или 25 архимандритов, потом всяких монахов до чертика. ...Почему этих людей не перестреляли давно? – ремствував нарком. – Это же все-таки не что-нибудь такое, как говорится, а архимандрит все-таки» [14, с. 331].

Ініціатива Єжова щодо збільшення «ліміту» для України на 30 тисяч осіб того ж дня здобула підтримку Політбюро ЦК ВКП(б) [12, с. 489], а вже наступного дня НКВС УРСР на чолі з новим наркомом Олександром Успенським³ запровадив із потроєною силою. Сил не бракувало, бракувало реальних ворогів: за згадками безпосередніх виконавців отриманого «держзамовлення» на репресії, «цифры спущенных лімітів набагато перевищували кількість заарештованих... Розпочалися арешти за так званим “обліком” та зовнішніми ознаками. Інакше кажучи, арештовували без наявності будь-яких матеріалів колишніх петлюрівців, білих, церковників та інших. Шляхом поспішного слідства подавали їхні справи на трійку» [8, с. 121]. Оцінюючи результати діяльності підлеглих винятково за кількістю заарештованих, нарком Успенський вимагав її збільшення за будь-яку ціну: за його прямою вказівкою, у НКВС було запроваджено «систему поголовного масового биття арештованих» і «масову фальсифікацію слідчих справ» [8, с. 123]. Переконливим свідченням дієвості цих «запроваджень» є подане влітку 1938 р. клопотання НКВС УРСР про збільшення «ліміту» на засудження за першою категорією ще на 35 тисяч (!) громадян [8, с. 123].

Судячи зі звітів українського наркома, так само успішно просувалися справи і з виконанням «плану» щодо репресій духовенства. А оскільки єпископів та архимандритів уже давно не вистачало (не репресованих з-поміж них просто не залишилося), у «розробку» брали ледь не всіх підряд «служителів культу» та активних парафіян: як результат – із січня до липня 1938 р. кількість заарештованих органами НКВС УРСР «церковників і сектантів» сягнула 1587 осіб, із них 824 особи засудила особлива трійка НКВС

¹ Ізраїль Мойсейович Леплевський (1894–1938) очолював НКВС УРСР з 14 червня 1937 р. до 25 січня 1938 р.

² До «першої категорії» належали «найбільш ворожі елементи», які підлягали розстрілу. «Друга категорія» охоплювала «менш активні, але все одно ворожі елементи», яким належало відбувати покарання у таборах терміном від 8 до 10 років.

³ Олександр Іванович Успенський (1902–1940) очолював НКВС УРСР з 25 січня до 14 листопада 1938 р.

[2, с. 138]. 3 серпня 1938 р. нарком Успенський, звітуючи керівництву НКВС СРСР про успішну ліквідацію «антисовєтських повстанческо-шпионських організацій монархического духовенства», інформує й щодо поточного стану справ: «Сейчас проводим разгром вскрытого в ряде областей Украины организованного контрреволюционного подполья тихоновского и автокефального духовенства, о чем донесу особо» [7, с. 154]. За нашим припущенням, уособленням чергового «тихонівського підпілля» (принаймні кївської його «гілки») і мали стати фігуранти справи за № 102424.

Створюючи це міфічне підпілля із залишків ще не охоплених репресіями кївських священників та їхніх парафіян, співробітники НКВС скористалися вже апробованими «методами» і попередніми «напрацюваннями». Вістря їхнього «удару по контрреволюції» не випадково спрямовувалося на духовенство двох храмів – Свято-Покровського на Солом'янці та Миколи Набережного на Подолі¹. Крім того, що навколо цих храмів ще жевріло церковне життя колись золотоговерхого Києва (переважно більшість молитовень усіх конфесій було закрито ще до початку Великого терору 1937–1938 рр., значну їх частину – зруйновано [19]), обидва потрапили у «розробку» НКВС у зв'язку з ліквідацією «антирадянської фашистської організації церковників-тихонівців» у вересні–жовтні 1937 р.: її «керівника» митрополита Костянтина (Дьякова) (1864–1937) та його «праву руку» протоієрея Віктора Вельміна було заарештовано прямо під час богослужіння у Свято-Покровському храмі, а «активні учасники» протоієреї Олександр Глаголев (1872–1937) і Михайло Єдлінський (1859–1937) в останні роки перед арештом служили у храмі Миколи Набережного. Згідно із версією НКВС, за завданням Костянтина (Дьякова) в УРСР було створено «ряд фашистських ячеек при церковных приходах, которые должны были к началу войны развернуть диверсионную работу, создать повстанческие отряды и вести разлагающую работу среди призывников» [6, с. 141]. Зрозуміло, що, попри загибель проводирів, ці «ячейки» мали продовжувати свою «підривну» діяльність, тож із отриманням додаткового «ліміту» на репресії наставала черга покінчити і з ними.

Новими кївськими «тихонівцями» мусили постати, звісно, особи з оточення вже закатованих. Кращих «кандидатур», ніж їхні ровесники, пов'язані із загиблими давніми життєвими зв'язками (разом навчалися, брали участь у спільних богослужіннях, підтримували дружні

¹ У Свято-Покровській церкві служили заарештовані у справі № 102424 священники Шепченко, Дивногорський, Кравцовський, Гребенєцький; у церкві Миколи Набережного – священники Михайловський і Стрижевський. Подальші дослідження, без сумніву, розширять цей список.

стосунки тощо), годі було й шукати. Під час допитів від кожного із священників, заарештованих у справі № 102424, вимагали зізнання не лише в «участі в антирадянській, контрреволюційній організації церковників», а й у безпосередньому підпорядкуванні її ініціаторам та очільникам, репресованим восени 1937 р. «Сценарій», заздалегідь розроблений у НКВС, цілком виразний у протоколах допитів, де чіткі запитання отримують не менш чіткі відповіді на кшталт: «Кого из участников антисовєтской организации церковников знаете? – Только свьящ. Вельмина Виктора, который меня вербовал. – Кто возглавлял антисовєтскую организацию церковников? – <...> Непосредственным руководителем был митрополит Дьяков» [23, арк. 13]. Що ж до того, кому насправді належать відповіді – заарештованим кандидатам богослов'я чи слідчим із початковою освітою², – неважко здогадатись із таких ось «зізнань» (орфографію і стилістику зберігаємо): «Я являюсь попом тихоновской ориентации. <...> Так, я являюсь врагом Советской власти сначала ее существования и остануся врагом до самой смерти. Я занимаюсь подрывной антисовєтской деятельностью, контрреволюционной агитацией среди населения, поскольку Советская власть отняла у меня средства роскошной паразитической жизни, закрывает церкви и не дает свободно существовать религии. <...> Призывал “покайтесь грешники” и угрожал, кто слушает Советскую власть, выполняет ее мероприятия, того ждет расправа, призывал не выполнять хозяйственные и политические мероприятия, распространял провокационные слухи о неустойчивости и скорой гибели Советской власти, угрожал по адресу Советской власти и руководства, восхвалял фашизм, его порядки, говорил – за границей процветает свободно религиозное духовенство, хорошо живет особенно в фашистских Германии и Польше, а в Советском Союзе угнетается и не имеет возможности свободно существовать. <...> Будучи озлобленным против Советской власти, ...воспитывал посетителей церкви в духе ненависти к Советской власти...» [21, арк. 13–15] і т. д. Не менш промовисті й показання «свідків»: «...высказывался: большевики не сумеют уничтожить религию, христианство будет существовать, Советскую власть ненавидел, ...нельзя арестовывать попов, население стоит за церковь, за попами следит мир, Папа Римский не забудет, помощь от напасти, недоволен Советской властью, ропщет и ругает перед молящимися Советскую власть» [25, арк. 16]. Нарешті, та сама риторика зберігається й у текстах обви-

² Приміром, згаданий вище нарком І. Леплевський фігурував у документах як «самоук»; початкову освіту мав нарком О. Успенський; про їхніх підлеглих годі й говорити.

нувачень – приміром, ось таких: «С момента существования Советской власти под день ареста систематически проводил деятельность против существующего строя, доказывал неизбежность гибели Советской власти, ожидал прихода к власти помещиков и капиталистов» [25, арк. 20].

Що ж до П. Кудрявцева, то у його біографії «сценаристи» з НКВС знайшли достатню, за їхніми мірками, кількість компромату для висновків: «антисоветски настроен и проводит контрреволюционную деятельность». Справді – син священика; навчався і працював у «розсаднику попівства»; був глибоко віруючою і церковною людиною; у колі його колег, знайомих, друзів усе життя були представники духовенства, з-поміж них – чимало репресованих «ворогів народу». Не забракло «ворогів» і серед членів його родини: у вересні 1937 р. старшу доньку Кудрявцева – Катерину – було засуджено на 10 років тюремного ув'язнення із поразкою у політичних правах на 5 років і конфіскацією майна, а її чоловіка – Бориса Олександровича Фурманова – засуджено до розстрілу (обидва проходили за сфабрикованою справою контрреволюційної есероменшовистської організації «Всеукраїнський виборчий центр») [22, арк. 2, 47, 58]. Крім того, родичем і земляком професора був заарештований у справі № 102424 священик Микола Михайловський. Зрозуміло, що за часів Великого терору навіть одного з цих фактів вистачало для того, щоби побачити у Кудрявцеві «антирадянський елемент» і заарештувати його за будь-якою справою. Враховуючи ж його духовно-академічне минуле і зв'язки з київським духовенством, кращого «ревного тихонівця», причетного до «контрреволюційного церковного підпілля», годі було й шукати. Тим більше, що факт листування з архимандритом Болгарської православної церкви Євтимієм Сапунджиєвим (колишнім студентом КДА і учнем П. Кудрявцева), вочевидь зафіксований у справі-формулярі, робив старого професора дуже зручною «мішенню» для обвинувачень у «шпигунській діяльності», а отже, надзвичайно «перспективним», в очах НКВС, учасником справи № 102424.

Про те, якими могли бути ці «перспективи» для самого Кудрявцева, переконливо свідчать вироки у справах М. Михайловського (розстріл із конфіскацією майна) або, у кращому разі, його співкамерників – 5 років заслання до Башкирії (Н. Стрижевський, К. Шепченко) чи Казахстану (О. Дивногорський)¹. Але у хід справи № 102424, як і безлічі інших справ, втрутилися обставини, на які їхні «стряпці» аж ніяк не розраховували. У «відомстві» назрівали зміни, у світлі яких ставало не до «церковників».

22 серпня 1938 р. на посаду першого заступника наркома внутрішніх справ СРСР було призначено нового висуванця Сталіна – Лаврентія Берію. Досвідчений «апаратчик», Єжов одразу оцінив наслідки цієї події, поділившись тривожними передчуттями із найближчими поплічниками, з-поміж них – Успенським. Передчуття Єжова не зрадили: вже у вересні 1938 р. Берія розпочав «зачистку» його кадрів. Передбачаючи неминучий арешт, 14 листопада того ж року український нарком, інсценувавши самогубство, втік із Києва².

Але справжні пертурбації у відомстві НКВС спричинила підписана Сталіним і Молотовим постанова «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства» від 17 листопада 1938 р. У цьому документі вказувалося на суттєві недоліки у роботі НКВС і прокуратури, спричинені передусім звичкою діяти у спрощений спосіб – вдаючись до «легковажної» практики масових арештів і не дбаючи про якість та повноту слідства. До головних прорахунків було віднесено відсутність документальних підтверджень провини заарештованих (зокрема – показань свідків), недбале оформлення протоколів допитів і слідчих справ, їхню свідому фальсифікацію «ворогами народу» зі складу співробітників НКВС і прокуратури, безпідставне притягнення громадян до кримінальної відповідальності, свавільні дії та порушення процесуальних норм слідства. Постанова прямо забороняла масові арешти та виселення, ліквідувала судові «трійки», унормовувала порядок розслідування, підсилювала роль прокурорського нагляду тощо [12, с. 607–611].

Зміст згаданої постанови, звільнення Єжова з посади наркома внутрішніх справ СРСР (25 листопада 1938 р.), хвиля арештів «порушників соціалістичної законності» у лавах НКВС і поступове розгортання боротьби з «єжовщиною» – усе це означало, що в очах партійного керівництва політика «Великого терору», виконавши свою місію, втрачала актуальність.

Ця «зміна парадигм» спричинила у НКВС не лише чергову криваву «ротацію» кадрів, а й фактичне припинення справ щодо осіб, заарештованих до 17 листопада 1938 р.: «Слідчі замість розслідування та доведення їх контрреволюційної діяльності розпочали масове опитування свідків, які або відмовлялися від попередніх свідчень, або розповідали про “громадсько-політичну діяльність”» [15, с. 149–150]. Переконливим потвердженням цього висновку є і слідча справа П. Кудрявцева.

Як впливає з матеріалів слідства, обвинувачення заарештованому 16 серпня 1938 р. Кудряв-

² Інсценування самогубства і втеча відтермінували арешт О. Успенського лише на півроку (квітень 1939 р.). У січні 1940 р. розстріляний.

¹ Усіх згаданих осіб реабілітовано у 1989 р.

цеву було висунуто 28 серпня без проведення будь-яких слідчих дій. Перший (принаймні за-протокольований) допит відбувся 1 вересня. Його протокол містить явні ознаки фальсифікації – недарма під буцімто «своїми» зізнаннями у прагненні приховати від слідства «дворянське походження», якого син сільського священика не мав, і свідомому поширенні за кордон наклепницької інформації про стан справ у СРСР П. Кудрявцев поставив напис «читав», висловлюючи тим самим свою незгоду із записами слідчого (прізвища і підпису слідчого у протоколі нема). 9 вересня він дав власноручні показання, і на цьому слідчі дії зупинилися аж на півроку (!). У вересні–листопаді 1938 р. до справи додалися лише клопотання дружини і дітей Кудрявцева щодо його звільнення. У подальші місяці видимість якогось «слідчого процесу» підтримували вочевидь стимульовані вищезгаданою постановою від 17 листопада 1938 р. подання слідчого В. Камраза про подовження терміну слідства й утримання арештанта під вартою та відповідне листування із прокуратурою (таких подань у справі вміщено три – від 14 листопада 1938 р. та від 4 і 17 січня 1939 р., причому кожне із них готувалося із запізненням). Проте далі намірів завершити розслідування до 15 грудня 1938 р., потім – до 19 січня 1939 р. і, нарешті, до 27 лютого 1939 р. справа не просувалася – передусім тому, що власне предмета розслідування не існувало. Мотивуючи свої подання твердженнями про причетність Кудрявцева до «контрреволюційного церковного підпілля», лейтенант держбезпеки Камраз за весь цей час здобув тільки один «доказ» його провини, та й той – анекдотичний: «Следствием установлено, что в прошлом он профессор Киевской Духовной Академии, статский и надворный советник, награжден царским правительством тремя орденами». Завдання слідчого вочевидь ускладнювалося тим, що обвинувачуваний уперто не визнавав себе винним, а доводити чиясь провину він не вмів і не звик¹. Цілком припускаємо і те, що кількість справ, які були безпідставно порушені під час масових арештів, а віднедавна потребували до-розслідування із дотриманням принципів «соціалістичної законності», перевищувала фізичні можливості тих небагатьох співробітників КОУ НКВС, які утрималися на своїх посадах після чергової «чистки», розпочатої наприкінці 1938 р.²

¹ Набагато звичнішим для слідчого Камраза методом дізнання було катування заарештованих. Відомо, що деякі з його допитів завершувалися смертю підслідних [27, с. 318].

² Хвиля репресій, що ширилася органами НКВС у 1938–1941 рр., не оминула і деяких із тих співробітників НКВС, чий імена фігурують на сторінках слідчої справи П. Кудрявцева. Зокрема, у січні 1939 р. звільнено з посади начальника IV відділу КОУ НКВС і того ж року засуджено на 10 років таборів Олек-

Зрушення у справі відбулися тільки тоді, коли її розслідування було доручено «кинутому на підмогу» начальникові Лисянського райвідділу НКВС Підтілку. Оскільки так зване слідство перевищило всі допустимі терміни, а доказів у справі не з'явилося, сержант держбезпеки вочевидь отримав вказівку «форсувати» справу. Впродовж тижня (9–17 березня 1939 р.) він оперативно допитав 5 «свідків»³ і Кудрявцева, а також долучив до справи цілком позитивну характеристику обвинувачуваного, надану з Інституту соцземлеробства. 7 квітня ще один слідчий – сержант держбезпеки Готкіс – провів додатковий допит Кудрявцева (характерно, що цей і попередній допити стосувалися не так суті обвинувачення, скільки «компромагу», вочевидь уміщеного у його справі-формулярі). Нарешті, 10 квітня 1939 р. КОУ НКВС ухвалило постанову про припинення слідства (через відсутність складу злочину) і звільнення П. Кудрявцева з-під варті. Як зазначено у постанові, його арешт відбувся «за непрямыми даними»; доказів його антирадянської діяльності слідством зібрано не було.

13 квітня 1939 р. Петро Павлович Кудрявцев залишив стіни Лук'янівської в'язниці. За великим рахунком, життя йому врятувало випадкове місячне відтермінування арешту, про яке йшлося вище. Жахливо усвідомлювати, але якби його арешт відбувся 14 липня, а не 16 серпня 1938 р., на нього неминуче чекали б куля в потилицю чи заслання, які судилися його «подільникам».

Сьогодні можна тільки здогадуватися, що пережив за майже 8 місяців ув'язнення цей літній чоловік із хворим серцем, котрий навряд чи уявляв, що зустрине свій 70-річний ювілей у тюремній камері, серед охоплених горем і болем безневинних людей. Ніхто вже не дізнається, скільки

сандра Долгушева (1902–1973); 1941 р. заарештовано і засуджено на 10 років таборів, замінені штрафбатом, Леоніда Павличева (1908–1941), у липні–жовтні 1938 р. – заступника начальника КОУ НКВС, у жовтні 1938 р. – липні 1940 р. – начальника IV відділу УДБ НКВС УРСР [8, с. 322–323]. У грудні 1938 р. звільнено з посади начальника IV відділу КОУ НКВС Павла Медведєва. За припущеннями істориків, розстріляно колишнього начальника II (оперативного) відділу УДБ НКВС УРСР Михайла Яхонтова-Томицького (1895 – невід.).

³ Загалом у «справі П. Кудрявцева» було допитано 6 свідків (перший – заступник директора Інституту соцземлеробства О. Калачиков, який дав показання 5 січня 1939 р. слідчому Камразу). 9 і 17 березня того ж року відбулися допити сусіда П. Кудрявцева Й. Топурідзе і співробітників Інституту соцземлеробства (завідувача агрохімічної лабораторії С. Мазура, наукових співробітників М. Дученка і С. Островської, секретаря інституту М. Чередниченко). Якщо у показаннях сусіда містилися відомості, що могли видатися в очах слідства «компрометуючими» (відвідання оселі Кудрявцевих духовними особами й надходження грошових переказів), то свідчення інститутських колег були майже ідентичними і цілковито нейтральними: П. Кудрявцева характеризували як сумлінного виконавця, який не вирізнявся громадською активністю, уникав розмов на політичні теми і не був помічений в «антирадянській діяльності». За браком місця до цієї публікації матеріалів справи не долучаємо малоінформативні протоколи допитів М. Дученка і С. Островської.

допитів і знущань він насправді витримав. Академік Володимир Вернадський, котрий добре знав Кудрявцева і шанував його як цікавого мислителя та неординарного фахівця, згадуючи свої відвідини Києва у травні 1939 р., залишив у щоденнику ось такий промовистий запис: «В Києве я много наслышался об избиении арестованных. <...> Били профессора Кудрявцева – его теперь выпустили» [4, с. 55]. Якимось дивом ця інтелігентна, м'яка людина вийшла зі справжнього пекла, не втративши людської гідності. «И в тяжкую годину испытаний (август 1938 г. – апрель 1939 г.), – писала згодом його донька Катерина Кудрявцева, – отец сохранил присутствие духа, твердость, мужество, ободря даже и поддерживая морально бывших вместе с ним людей, среди которых были и члены партии. С другой стороны, папа с любовью вспоминал какого-то старика-еврея, своего товарища по несчастью, с величайшим самообладанием переносившего выпавшие на его долю испытания... Да, в этом котле пере-

плавилась характеры и отделилась “руда от породы пустой”» [11, арк. 32]. І хто зна, чи не доктор до цих характерів і людських доль сповнило історію вітчизняної філософії живого змісту, а її вивчення – справжнього сенсу та значення.

Тож пропонуємо читачеві докладніше ознайомитися з матеріалами «Дела № 102424 по обвинению Кудрявцева Петра Павловича по ст. ст. 54¹⁰, 54¹¹ УК УССР (Т. 1. 17740 ФП)», яке перебувало у провадженні Управління державної безпеки НКВС УРСР, а нині зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) (Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740 ФП. – 71 арк.). Вибрані документи, що є найсуттєвішими для відтворення перебігу слідства, опубліковано вперше. Текст подано мовами оригіналів відповідно до норм сучасної орфографії та пунктуації. Скорочення слів відтворено без застереження. Виділення у тексті прописними літерами та підкресленням збережено. Текст бланків подано курсивом.

№ 1

Санкція заступника прокурора Київської області у спецправах Арсеньєва на утримання під вартою П. П. Кудрявцева від 14 липня 1938 р.

ПОСТАНОВА

1938 р. «14»¹ июля, м. Київ

Пом. облпрокурора у спецправах АРСЕНЬЕВ, розглянувши матеріали, що їх подав IV ОТДЕЛ УГБ Київського Облуправління НКВС на гр. КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича, з яких видно, що гр. КУДРЯВЦЕВ Петр Павлович антисоветски настроен и проводит контрреволюционную деятельность, что передбачено ст. ст. 54-10 КК УРСР, а тому, керуючись ст. 56 КПК,

ПОСТАНОВИВ:

Заходи запобігання – тримання під вартою щодо гр. КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича санкціонувати.

*ЗАМ. ОБЛПРОКУРОРА У СПЕЦПРАВАХ
ПРОКУРОР КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ*

[Підпис]

АРСЕНЬЄВ²

[Печатка: «Прокурор СРСР. Прокурор Київської області»]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 2. Оригінал. Машинопис на бланку. Підпис – автограф.

№ 2

Ордер на арешт П. П. Кудрявцева від 14 липня 1938 р.

УССР

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ОРДЕР № 3439

Выдан «14» июля 1938 г.

Действителен «2» суток.

Сотруднику Управления Государственной безопасности НКВД УССР т. _____ поручается произвести обыск и арест гр-на Кудрявцева Петра Павловича, проживающего Ильинская № 5, кв. 6.

¹ Дату проставлено чорнилом.

² Підкреслено олівцем.

Всем органам Советской власти и гражданам УССР надлежит оказывать законное содействие предъявителю ордера при исполнении им возложенных на него поручений.

Зам. нач. КОУ Народного Комиссариата Внутренних Дел УССР
Секретарь

[Підпис олівцем]¹
[Підпис олівцем]²

[Печатка: «Народний Комісаріат Внутрішніх Справ НКВС. Управління НКВС по Київській області»]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 6. Оригінал. Бланк.
Заповнення – від руки фіолетовими чорнилами. Підписи – автографи.

№ 3

Рапорт про незатримання П. П. Кудрявцева від 16 липня 1938 р.

Начальнику 2-го Отдела
Капитану Государственной безопасности т. Яхонтову

Доношу, что по ордеру № 3439 гр. Кудрявцев Петр Павлович, проживающий по ул. Ильинская № 5, не задержан ввиду его отъезда 7/VII 38 г. из гор. Киева в Новгород-Северск Черниговской области на дачу к своей дочери³.

Приложение: Ордер № 3439 от 14/VII 38 на имя гр. Кудрявцева П. П.

Ст. воен. вед. ефр. [Підпис нерозбірливо]
16/VII 38 г.

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 8. Оригінал. Рукопис синіми чорнилами.
Підпис – автограф.

№ 4

Ордер на арешт П. П. Кудрявцева від 16 серпня 1938 р.

УРСР
НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ПО КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

ОРДЕР № 15

«16» Серпня 1938 р.

Видано співробітнику управління Державної Безпеки НКВС УРСР по Київській області тов. Парфьонову на проведення арешту та обшуку Кудрявцева Петра Павловича
Адреса Ільїнська № 5, кв. 6

Заступник Начальника КОУ НКВС [Підпис] /Павличев/
Секретар [Підпис: нерозбірливо]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 3. Оригінал. Бланк.
Заповнення фіолетовими чорнилами – від руки. Підписи – автографи.

№ 5

Протокол обшуку та арешту П. П. Кудрявцева від 16 серпня 1938 р.

ПРОТОКОЛ

На основании ордера Управления Государственной Безопасности НКВД УССР за № 15 от 16» серпня 1938 г. произведен обыск/арест у гр. Кудрявцева Петра Павловича в доме № 5, кв. № 6 по ул. Ильинская.

При обыске присутствовали: дворник дома № 5 т. Кеба Е. И., жена Кудрявцева П. П. Кудрявцева А. Е. и гр. Плачинда С. И.

Согласно ордера задержан гражданин Кудрявцев Петр Павлович.

¹ Прізвище посадовця не зазначено.

² Прізвище посадовця не зазначено.

³ Ідеться про доньку П. Кудрявцева – Бландіну Петрівну Кудрявцеву (1901 – невід.), яка проживала у м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.

Взято для доставления в Управление Государственной Безопасности следующее:

№ п/п	Наименование изъятого	Количество	Примечание
	Паспорт Кудрявцева П. П. № ЭЛ 540430	1 шт.	
	Облигации внутренних займов на сумму 1695 руб. (тысячу шестьсот девяносто пять руб.)		
	Разные справки, документы, переписка	1 пакет	

Паспорт № 540430 и разные справки, документы и переписку, отобранные при аресте, получил.
13/IV 39 г. [Підпис: П. Кудрявцев]

Обыск производил сотрудник НКВД Парфенов

При обыске заявлено жалоб от _____ на неправильности, допущенные при обыске и заключающиеся, по мнению жалобщика, в исчезновении предметов, не занесенных в протокол, а именно нет

Примечание: Запечатана комната гр-на Кудрявцева Петра Павловича печатью № 2.

Подпись лица, у которого производился обыск

[Підпис: Кудрявцев]

Представитель домоуправления

[Підпис: Кеба]

Производивший обыск сотрудник НКВД

[Підпис: Парфенов]

Все заявления и претензии должны быть занесены в протокол. [Підпис: нерозбірливо]

За всеми справками обращаться в комендатуру НКВД (ул. 25 октября, 7), указывая № ордера, день его выдачи, когда был произведен обыск.

«16» августа 1938 г.

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 4. Оригінал. Бланк.
Заповнення – від руки синіми чорнилами та олівцем. Підписи – автографи.

№ 6

Постанова про обвинувачення П. П. Кудрявцева за ст. 54¹⁰ КК УРСР від 28 серпня 1938 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Гор. Киев 28/VIII 1938 г., я, о/уполн. IV отдела КОУ

НКВД УССР Лымарь, рассмотрев следственный материал по обвинению гр-на

Кудрявцева Петра Павловича

в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-10 УК УССР,

нашел, что произведенными следственными действиями установлено:

Кудрявцев, будучи антисоветски настроен, проводил среди окружающих антисоветскую агитацию пораженческого характера.

На основании ст. 126 УПК и руководствуясь ст. 127 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

Привлечь гр. Кудрявцева Петра Павловича

в качестве обвиняемого, предъявив ему обвинение по ст. ст. 54-10 УК УССР, о чем копией настоящего постановления сообщить Облпрокурору.

О/Уполномоченный

[Підпис] /Лымарь/

Согласен: Начальник IV отдела

/Медведев/

Утверждаю: Зам Начальник УНКВД

/Павлычев/

Постановление мне объявлено.

[Підпис: Кудрявцев]

«28»/VIII 1938 года.

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 1. Оригінал. Бланк.
Заповнення – від руки фіолетовими чорнилами. Підписи – автографи.

№ 7

Анкета заарештованого П. П. Кудрявцева від 31 серпня 1938 року

НКВД УССР

Ф. № 20/УСО

Лист. № _____

к делу № _____

АНКЕТА АРЕСТОВАННОГО

1. *Фамилия* Кудрявцев
2. *Имя и отчество* Петр Павлович
3. *Дата рождения: число «__» месяца _____ год* 1868 ¹
4. *Место рождения* с. Алексеевка Тульской области ²
5. *Место жительства (адрес)* гор. Киев, Ильинская, 5, кв. 6
6. *Профессия и специальность* учитель
7. *Место службы или род занятий (указать без сокращений название предприятия или учреждения и характер производства)* научный работник сельскохозяйственного Института соцземледелия ³
8. *Паспорт (когда и каким органом выдан, номер и категория, где прописан)* изъят при обыске
9. *Социальное происхождение (род занятий родителей и их имущественное положение)* из духовенства ⁴
10. *Социальное положение (род занятий и имущественное положение арестованного)*
 - а) до революции преподаватель Духовной Академии
 - б) после революции служащий
11. *Образование (общее и специальное)* высшее, окончил Духовную Академию
12. *Партийность (в прошлом и настоящем)* беспартийный
13. *Национальность и гражданство (подданство)* русский, гражданин СССР
14. *Категория воинского учета-запаса и где состоит на учете* ---
15. *Служба в белых и др. к-р армиях, участие в бандах и восстаниях против Соввласти (когда и в качестве кого)* нет
16. *Каким репрессиям подвергался при Соввласти: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что)* нет
17. *Состав семьи (близкие родственники, их имена, фамилии, адреса и род занятий)*
Жена Кудрявцева Анна Елисеевна, 59 лет, сын Андрей, 30 л., душевно больной

Подпись арестованного

[Підпис: Кудрявцев]

1. *Особые внешние приметы* _____
2. *Кем и когда арестован* 16/VIII-38 г. IV отделом КОУ НКВД
3. *Где содержится под стражей* Киевская тюрьма
4. *Особые замечания* _____

Подпись сотрудника, заполнившего анкету

[Підпис: нерозбірливо]

«30» августа 1938 г.

Примечание: Анкета заполняется четко и разборчиво со слов арестованного и проверяется по документам.

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 9. Оригінал. Бланк.
Заповнення фіолетовими чорнилами – від руки. Підписи – автографи.

¹ Дата народження П. Кудрявцева – 5 вересня (за старим стилем – 24 серпня) 1868 р.

² Точне місце народження П. Кудрявцева – с. Олексіївське на Сітовій Мечі Чернського повіту Тульської губернії; нині – сільське поселення Олексіївське Тепло-Огарьовського району Тульської обл. (Росія).

³ Повна назва інституції – Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства (УНДІСОЗ); створений у 1935 р. під егідою Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН).

⁴ Батько П. Кудрявцева – Павло Андрійович Кудрявцев – служив в Олексіївській церкві с. Олексіївське.

№ 8

Протокол допиту П. П. Кудрявцева від 1 вересня 1938 року

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Кудрявцева Петра Павловича.
1868 г. рождения. Уроженца с. Алексеевского
бывшего Чернского уезда Тульской обл. Русский, гражданства СССР. –
До ареста – лаборант-делопроизводитель при агрохимической лаборатории
Научно-исследовательского института Соцземледелия.

1 Сентября 1938 года.

Вопрос: С какого периода времени проживаете в Киеве?

Ответ: В 1888 году, по окончании Тульской духовной семинарии, я был направлен для продолжения учебы в Киевскую Духовную Академию, которую окончил в 1892 г. По окончании Духовной Академии я был оставлен в академии сначала в качестве профессорского стипендиата при кафедре истории философии, а с 1893 г. был преподавателем Каменец-Подольской духовной семинарии по 1897 год. С 1897 по день закрытия – 1919 г. – Киевской Духовной Академии состоял профессором академии ¹.

Вопрос: Ваше социальное происхождение?

Ответ: Я происхожу из духовенства ². Мой отец был священником ³.

Вопрос: Почему Вы уклоняетесь рассказать следствию о Вашем сословном происхождении, укрываете, что являетесь дворянином?

Ответ: Я это хотел скрыть преднамеренно от следствия. Я действительно по сословному происхождению являюсь дворянином ⁴.

Вопрос: Вы указываете, что с 1897 по 1919 год являлись профессором Киевской Духовной Академии. Так это?

Ответ: Да, я был профессором Киевской Духовной Академии в указанный период времени ⁵. По [получении] научной степени ⁶ я был произведен в степень экстраординарного профессора академии.

Кроме того, с 1907 по 1916 год я состоял председателем Педагогического Совета вечерних высших Женских Курсов ⁷ и преподавателем 2-го Киевского Женского училища духовного ведомства ⁸.

За указанный период моей деятельности по Духовной Академии неоднократно представлялся к наградам; а именно, был награжден: серебряной медалью, орденом Станислава ⁹, орденом Анны ¹⁰ и медалью, с последовательным продвижением по чину. По последнему чину был произведен в статского советника ¹¹.

Вопрос: Вы бывали за кордоном. Когда и где?

Ответ: В 1902 декабре месяце и июне 1903 г. выезжал с больной женой в г. Вену ¹², для лечения. После этого за кордоном нигде не бывал. Родственников, проживающих за кордоном, не имею.

Вопрос: А из знакомых кто проживает за кордоном?

Ответ: За период моей педагогической работы в Духовной Академии я знал многих студентов академии из болгар и сербов, которые по окончании академии возвращались за кордон в свои страны.

С одним из таких лиц – бывшим слушателем Духовной Академии – некто Сапунджиевым Ефимом ¹³ – болгарин по национальности, я до 1925 года ¹⁴ имел переписку. Этот Сапунджиев в Болгарии является архимандритом и считается профессором богословских наук Софийского Университета ¹⁵.

¹ На полях біля цього абзацу – позначка червоним олівцем ({}).

² Підкреслено червоним олівцем.

³ Див. прим. 4 на с. 77.

⁴ Підкреслено двічі червоним олівцем.

⁵ Статус экстраординарного профессора П. Кудрявцев отримав лише у 1909 р., а ординарним профессором став майже напередодні закриття академії (1918). У першу ж половину своєї викладацької діяльності в КДА він обіймав посади в. о. доцента (1897–1907) і доцента (1908).

⁶ Мається на увазі ступінь магістра богослов'я, здобутий після успішного захисту дисертації «Абсолютизм чи релятивізм? Досвід історико-критичного вивчення чистого емпіризму новітнього часу у його відношенні до моральності та релігії. Prolegomena» (1908).

⁷ Ідеться про Київські вищі вечірні жіночі курси Аделаїди Жекуліної, де П. Кудрявцев викладав у 1905–1918 рр.

⁸ У Другому жіночому єпархіальному училищі духовного відомства П. Кудрявцев читав словесність і російську літературу (1898–1919). Крім того, викладав у Фребелівському Педагогічному інституті, приватній жіночій гімназії Марії Клуссінш, приватній жіночій гімназії при євангельсько-лютеранській церкві та в інших навчальних закладах.

⁹ Мається на увазі найнижчий в ієрархії орденів Російської імперії орден Св. Станіслава 3 ступеня – відзнака, яку отримували майже всі державні службовці (у тому числі – викладачі університетів і духовних академій) за вислугу років.

¹⁰ Ідеться про орден Св. Анни, яким нагороджували чиновників не нижче VIII класу (надвірний радник, колезький асесор) за бездоганну 12-річну службу.

¹¹ На полях абзац позначено червоним олівцем ({}).

¹² Підкреслено червоним олівцем.

¹³ Євтимій (Сапунджиев) (1884–1943) – архимандрит Болгарської православної церкви, вихованець КДА (1908), професор кафедри систематичного богослов'я у Софійському університеті св. Климента Охридського у 1922–1943 рр.

¹⁴ Підкреслено чорними чорнилами.

¹⁵ Абзац підкреслено чорними чорнилами і позначено на полях червоним олівцем ({}).

В 1922 г. и позже, в 1932 и 1933 гг., я получал от этого Сапунджиева денежные переводы и продуктовые посылки ¹.

Вопрос: На основании чего Сапунджиев Вам оказывал материальную помощь? Неужели Вы в этом нуждались?

Ответ: Должен сказать правду, что в оказании материальной помощи от кого бы то ни было, тем более из за кордона, я не нуждался.

В 1922 г., а особенно в 1931–32 гг., ведя переписку с Сапунджиевым – архимандритом Ефимом, – я преднамеренно сообщал ему клеветнические данные о положении ² в СССР, искажал действительное положение вещей; в тот период я сообщал, что в СССР, крайне якобы, создалось тяжелое положение, особенно – о недостатках в продовольствии. Это, как я расцениваю, послужило поводом – ему, архимандриту Ефиму – присылать мне продовольственные посылки и деньги через почту.

Вопрос: Вы дополнительно будете опрошены по существу предъявленного Вам обвинения. Вы упорствуете от дачи правдивых показаний. Требуем прекратить запирательство и дать исчерпывающие показания по проведенной Вами контрреволюционной деятельности.

[Наприкінці аркуша 20 напис: «Читал» і підпис: Кудрявцев]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 15–21. Оригінал. Рукопис фіолетовими чорнилами. Підписи – автографи внизу кожного аркуша.

№ 9

Заява Б. П. Кудрявцевої та С. П. Кудрявцева на ім'я наркома НКВС УРСР О. І. Успенського від 5 вересня 1938 р.

[Штамп: «НКВС УССР. ПРИЕМНАЯ НАРКОМА № ____ 193 __»]

Товарищу Наркому УССР НКВД ³,
Депутату Верховного Совета
Успенскому ⁴.

КУДРЯВЦЕВОЙ Бландины Петровны, проживающей
в Новгород-Северске по ул. Ленина, в д. № 5,
и КУДРЯВЦЕВА Сергея Петровича ⁵,
проживающего в Киеве по Ильинской ул., в д. № 5, кв. 6

ЗАЯВЛЕНИЕ

16/VIII-1938 г. органами НКВД арестован отец наш, профессор Кудрявцев Петр Павлович.

Мы просим Вас обратить внимание на следующее:

В настоящее время отцу 70 лет; всю свою жизнь он отдал делу народного просвещения; никогда ни в каких политических партиях не состоял; со стороны советской власти не подвергался никаким репрессиям.

Хотя отец наш и работал профессором философии в Киевской Духовной Академии, но он был всегда гоним церковной властью. В духовной академии его все время отстраняли. Неоднократно он получал выговоры от Синода ⁶. За попытку добиться в 1905 г. реформы академии ⁷ отец подвергся

¹ Підкреслено чорними чорнилами.

² Підкреслено чорними чорнилами.

³ Напис від руки чорними чорнилами.

⁴ Напис від руки синіми чорнилами.

⁵ Кудрявцев Сергій Петрович (1898 – невід.) – старший син Петра Павловича Кудрявцева, інженер.

⁶ Питання про догани й утиски П. Кудрявцева з боку церковної влади потребує додаткового вивчення. Можемо лише констатувати, що як один із лідерів ліберального кола київської духовно-академічної професури він потерпав радше від інтриг «правих» професорів і не мав симпатій серед консервативно налаштованого академічного начальства.

⁷ П. Кудрявцев був одним з ініціаторів і очільників реформаційних процесів у духовній школі 1905–1906 рр., спрямованих на реалізацію принципу самоврядування у внутрішньому житті духовних академій та утвердження елементарних академічних свобод, здатних сприяти піднесенню рівня духовно-академічної освіти і розвитку православного богослов'я. Зокрема, П. Кудрявцев входив до складу комісії КДА, що розробила проект найнеобхідніших тимчасових змін статуту православних духовних академій (жовтень 1905 р.), які передбачали закріплення за академіями статусу науково-навчальних закладів, розвиток богословської науки на засадах «вільно-об'єктивного дослідження і строго наукового методу». Відповідно до проекту, першими кроками на реалізації мети мали стати дотримання принципу виборності академічного керівництва, розширення складу і сфери компетенції академічних рад, запровадження конкурсного обрання професорів та інституту приват-доцентури, трансформація системи академічного виховання на засадах всебічної поваги до гідності особистості, подолання станової замкнутості й закритості духовної школи тощо. Згаданий проект склав основу затвердження Св. Синодом «тимчасових правил», що унормували діяльність православних духовних академій Росії з січня 1905 р. до лютого 1909 р. Крім того, П. Кудрявцев був активним учасником розробки та обговорення «київського» проекту нового статуту православних духовних академій (лютий 1906 р.), спрямованого на закріплення зазначених вище засад академічного самоврядування й утвердження наукових пріоритетів у діяльності вищих духовних шкіл.

особым преследованиям. В 1909 г. была произведена ревизия академии ¹. Ревизор епископ Антоний (Вольнский) ² в своем отчете ³ указывал на отца как на человека, содействующего революции, называл его «академическим Вольтером», возмущался резко отрицательным отношением отца к монархическому «Союзу русского народа» и выступлением отца в печати против погромов и погромщиков ⁴. Когда один из профессоров в академии (Экземплярский) ⁵ был уволен по 3-му пункту, т. е. без прошения и без права поступления на другую службу ⁶, – это угрожало и отцу ⁷, и только война и наступившая за нею революция прервали развитие событий в этом направлении. Неоднократно пытался отец получить работу в светских учебных заведениях, но попечитель учебного округа запрашивал духовное ведомство об отце, и духовное ведомство давало отрицательный отзыв об отце как политически-неблагонадежном, и попечитель Киевского учебного округа отказывал отцу в утверждении на работе. Поэтому отец мог работать только в частных или общественных учебных заведениях, не находящихся под непосредственным наблюдением министерства народного просвещения, и то, мог работать только с перерывами.

Отец преподавал в Киевском Фребелевском Институте ⁸. При его участии были основаны Вечерние высшие женские курсы ⁹, имевшие целью дать возможность трудящимся женщинам получить высшее образование.

Последнее противоречило общей политике царского правительства, поэтому министерство народного просвещения отказывало курсам в предоставлении прав, и права курсам были предоставлены только в 1905 г.

После издания закона о высших начальных училищах ¹⁰ отец принимал ближайшее участие в организации при курсах высшего начального училища ¹¹.

В летние каникулы отец читал лекции по русской литературе народным учителям земских школ, устрояемых Херсонским и Полтавским земствами. Конспект лекций, читанных отцом на этих курсах, издан в 1915 г. Херсонским земством ¹².

В 1915 г. отец был одним из организаторов-основателей Киевского вечернего народного университета, названного после революции им. К. Маркса. Преподавал там до 1920 г., когда народный университет был слит с государственным университетом ¹³.

¹ Згадану ревізію Київської духовної академії було проведено за дорученням Св. Синоду в березні–квітні 1908 р.

² Антоній (Олексій Павлович Храповицький, 1863–1936) – православний церковний ієрарх і богослов. У єпископському сані служив у 1897–1917 рр. (зокрема на Волинській кафедрі – у 1902–1914 рр.); згодом – митрополит Харківський (1917), Київський і Галицький (1918), голова Тимчасового вищого церковного управління Південно-Східної Росії (1919). З березня 1920 р. перебував у еміграції; був одним з ініціаторів створення Російської православної церкви за кордоном та її очільником у 1921–1936 рр.

³ Див.: [1].

⁴ Див. характеристику Петра Кудрявцева у звіті Антонія (Храповицького): [1, с. 50–53].

⁵ Василь Ілліч Екземплярський (1874–1933) – київський богослов і релігійний філософ, випускник (1901) КДА, де обіймав кафедру морального богослов'я у 1902–1912 та 1917–1919 рр. (з 1907 р. – у статусі екстраординарного професора). Належав до очільників ліберальної духовно-академічної професури, брав активну участь у реформаційних процесах 1905–1906 рр. Був одним із засновників і головою (1912–1916) Київського релігійно-філософського товариства, видавцем і головним редактором його друкованого органу – журналу «Християнська думка» (1916–1918). Однодумець і близький друг П. Кудрявцева.

⁶ Відповідно до указу Св. Синоду від 10 (23) квітня 1912 р. В. Екземплярського було звільнено з КДА за звинуваченням у анти-православній діяльності. Професорові заборонили подальшу викладацьку діяльність, а членів духовно-академічних корпорацій зобов'язали вийти із будь-яких «позацерковних» товариств під загрозою аналогічного покарання. Формальною причиною звільнення В. Екземплярського стала його стаття «Гр. Л. Толстой та св. Йоан Золотоустий у їхніх поглядах на життєве значення заповідей Христових» (1912). Витлумачена як «виступ на захист» відлученого від Церкви письменника, насправді стаття утверджувала переконання у життєвості християнського ідеалу як тієї моральної «планки», до якої мають підноситися людина і суспільство, дбаючи про щоденне духовне зростання. Публічно обстоюючи думку про те, що плекання християнського ідеалу, на сторожі якого власне й має стояти Церква, несумісне із жодними компромісами, до яких шокроку вдаються представники духовенства й «офіційного», «казенного» богослов'я, і виступаючи одним із найактивніших провідників ідеї реформування духовних академій та оновлення богословської науки, В. Екземплярський зажив чимало ворогів у консервативному таборі київської духовно-академічної професури, представники якого власне й ініціювали «акцію» його вигнання з КДА.

⁷ У таборі професорів-«консерваторів», до якого належали очільники КДА передреволюційної доби, П. Кудрявцева сприймали як чи не найголовнішого з ідейних супротивників.

⁸ Київський Фребелівський Педагогічний інститут (1908–1920) – вищий навчальний заклад, створений при Київському Фребелівському товаристві сприяння справі виховання. Готував вихователюк для дітей дошкільного віку та вчителюк навчальної школи.

⁹ Ідеться про Київські вищі вечірні жіночі курси А. Жекуліної, засновані 1905 р.

¹⁰ Закон про вищі навчальні училища, що набув чинності 25 червня 1912 р., унормував перетворення колишніх міських училищ на чотирирічні навчальні заклади, до яких приймали дітей із початковою освітою (у віці 10–13 років). Випускники вищих навчальних училищ мали змогу продовжити навчання в учительських семінаріях або технічних училищах.

¹¹ Ідеться про Київське вище початкове училище при курсах А. Жекуліної – жіночий навчальний заклад гуманітарного профілю, що діяв у 1915–1919 рр.

¹² Тексти цих лекцій уміщено у посібнику П. Кудрявцева «Конспект лекцій по новій російській літературі, читаних на земських учительських курсах в Полтаві і Херсоні» (Херсон, 1915).

¹³ Ідеться про київський Народний університет-політехнікум із вечірньою формою навчання, який функціонував у складі десяти факультетів (історичного, літературного, юридичного, економічного, механічного, електротехнічного, інженерно-будівельного, залізнично-експлуатаційного, хіміко-технологічного й агрономічного) і приймав на навчання осіб (незалежно від статі та віроспо-

Одновременно с преподаванием в народном университете работал преподавателем русского языка и литературы в трудовых школах – до выхода на пенсию по старости. Будучи преподавателем ФЗУ Водного транспорта, был выдвинут партийными и профессиональными организациями на должность заместителя председателя товарищески-дисциплинарного суда Водного транспорта Днепропетровского бассейна.

Работал в исторической секции Академии Наук УССР¹.

Еще в 1899 г. отцом был написан очерк жизни и деятельности нашего великого поэта Пушкина², который, при скудости литературы о Пушкине в царское время, служил до последних лет пособием в литературных вузах /см. библиографический указатель, изд. Госиздата/³. Несмотря на преклонный возраст и слабые силы, отец продолжал работу над наследием русских классиков. Последняя работа его о Лескове передана им в Московский государственный литературный музей⁴.

До и после революции отец все время жил в Киеве. За 20 лет советской власти под судом и следствием никогда не был, и вообще, репрессиям со стороны советской власти не подвергался. С заграницей переписки не вел и родственников за границей не имеет.

Отец наш старик, ему уже 70 лет. Он страдает болезнью сердца и хроническим колитом. Всю свою жизнь он отдал делу народного образования, причем в условиях царского режима он стремился дать образование тем кругам населения, которых царское правительство от образования всячески отстраняло.

Мы, дети его, работаем:

дочь – преподавательницей русского языка и литературы в старших классах средней школы, сын – инженером Укрдорпроекта.

[Підписи С. Кудрявцева, Б. Кудрявцевої]

5 сентября 1938 г.

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 47–48. Оригінал. Машинопис.
Підписи – автографи.

№ 10

Показания П. П. Кудрявцева від 9 вересня 1938 року

9/IX.38

Из представителей киевского духовенства я имею более или менее ясное представление о тех из них, которые обучались в Киевской Духовной Академии. Что касается остальных, то, как я докладывал в свое время гр. следователю, я еще со студенческих лет знал Жураковского, который еще в студенческие годы читал блестящие доклады в Киевском религиозно-философском обществе, а сделав-

відання) із рівнем середньої освіти не нижче шести класів. Для слухачів без відповідного освітнього рівня працювали підготовчі курси. Відкритий 10 березня 1918 р., Народний університет-політехнікум діяв із перервами, зумовленими обставинами громадянської війни, до приєднання його восени 1921 р. до Київського інституту народної освіти ім. М. П. Драгоманова. Як свідчать архівні джерела [Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4836. – Арк. 52], П. Кудрявцев викладав у Народному університеті-політехнікумі на посаді професора кафедри історії філософії у 1918–1919 рр. до його обрання професором Таврійського університету в жовтні 1919 р. Питання про участь П. Кудрявцева в заснуванні та організації Народного університету-політехнікуму потребує спеціального дослідження.

¹ П. Кудрявцев був співробітником з окремих доручень Історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук (далі – ВУАН) (див. докладніше прим. 2 на с. 84).

² Див.: [9].

³ Йдеться про працю відомого російського літературознавця Миколи Піксанова «Пушкинская студия. Введение в изучение Пушкина. Темы для литературных работ. Систематическая библиография. Руководящие вопросы. Пособие для высшей школы и самообразования», опубліковану Саратовським відділенням Держвидаву в 1921 р. У київських бібліотеках доступне лише друге видання цієї праці, здійснене петроградським видавництвом «Атеней» у 1922 р. Нарис П. Кудрявцева, присвячений життю і творчості О. Пушкіна, зазначено у переліку найголовніших джерел і посібників, присвячених великому російському поету (див.: [16, с. 36]).

⁴ Як вдалося з'ясувати, згадані матеріали (П. П. Кудрявцев. «Из моих Лесковских. Материалы для изучения Н. С. Лескова»), що були передані до Державного літературного музею в Москві, нині зберігаються у Російському державному архіві літератури і мистецтва (Москва) (Ф. 275. – Оп. 1. – Од. зб. 825. – 253 арк.). Кудрявцев працював над рукописом від 28 червня 1934 р. до 6 лютого 1936 р.

шись священником, неоднократно обращался ко мне за справками по богословским вопросам, особенно из истории богослужения¹. Знал я также некоего отца Спиридона², а затем его питомца и преемника Евгения Лукьянова³. Будучи в ссылке, он принимал участие в постройке Беломорского канала и, изредка бывая в Ильинской церкви за богослужением, после богослужения рассказывал, что ему выдали бы даже на канале свидетельство на звание строительного техника, если бы он не поспешил возвратиться при первой возможности в Киев к семье. Затем, если не ошибаюсь, в период времени с 1922-го г. по 1924-й в Киеве функционировали частные высшие богословские курсы, разрешенные правительством, причем на них заканчивали свое богословское образование лица, не успевшие это сделать при существовании Киевской духовной академии⁴. В это время мне пришлось экзаменоваться из священников Попова⁵ (где он теперь – не знаю) и Григоровича⁶ (умер) и протодиакона Лисянского⁷ (тоже умер). В это же время обращался ко мне за советом относительно своей кандидатской диссертации священник Вишняков⁸. Но главным образом у меня были личные отно-

¹ Журавковский Анатолий Євгенович (1897–1937) – київський священник, релігійний філософ і богослов. Його знайомство із П. Кудрявцевим відбулося ще в 1911–1912 рр., коли церковно налаштований гімназист почав відвідувати засідання Київського релігійно-філософського товариства (далі – КРФТ), членом якого він став у 1915 р. (того ж року вступив на історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира). Яскравим свідченням його прагнення до поглиблення релігійного досвіду із глибоким філософським осмисленням віросповідних істин стають доповіді, виголошені на засіданнях КРФТ у 1916–1917 рр. («До питання про вічні муки», «Християнство і громадська робота»), а також кілька статей, опублікованих у його друкованому органі – журналі «Християнская мысль». Роботі над ними і спілкуванню з духовно близькими людьми, наставниками у розумі та вірі (В. Екземлярським, В. Зеньковським, П. Кудрявцевим) не завдала навіть вимушена військова служба (у 1916 р. А. Журавського, як і багатьох його ровесників, було мобілізовано). Повернувшись до Києва у бурхливі революційні часи (1917), закінчивши університет і прийнявши священний сан (1920), о. Анатолий Журавський згуртував навколо себе православну общину, що стала справжнім прихистком віри, надії та діяльного сповідання християнських цінностей для її членів (переважно з представників молодого покоління київської інтелігенції) і одним із центрів релігійного життя Києва у 1920-х рр. Обстоюючи свої православні переконання, ні о. Анатолий, ані його паства не визнавали компромісів у стосунках між церквою і владою, ставши одним із найдражливіших для НКВС «острівців» антисергіївської опозиції в Києві кінця 1920-х – початку 1930-х рр. У квітні 1923 р. о. Анатолий пережив свій перший арешт за «контрреволюційну агітацію проти радянської влади» (насправді – за спротив насаджуваному спритними більшовицькими ідеологами церковному «обновленству»). Тоді покарання обмежилось півторамісячним ув'язненням у Бутирці й річним засланням до Краснококашайська (нині – Йошкар-Ола). Другий арешт (під час заслання) подовжив неволю ще на кілька місяців тюрми, але не став, утім, перепорою для повернення до Києва у грудні 1924 р. Утретє о. Анатолий схопили в жовтні 1930 р. під час репресій проти йосифлянських пастирів (групова «справа Всесоюзного центру Істинного Православ'я»). Через майже рік ув'язнення, проведеного в Лук'янівській тюрмі, на Луб'янці та в Бутирці, у вересні 1931 р. був засуджений до розстрілу, «гуманно» заміненого десятьма роками таборів. Табірні поневіряння о. Анатолия завершилися «достроково» – четвертим арештом (у жовтні 1937 р.) і розстрілом на сумнозвісній карельській станції Ведмежа гора (Сандармох) 3 грудня 1937 р. У 1981 р. о. Анатолия Журавського було канонізовано Російською православною церквою за кордоном. Реабілітований у 1989 р.

Попри давні дружні стосунки з А. Журавським, П. Кудрявцев навряд чи був членом згуртованої ним общини Св. Марії Магдаліни. Сумніви щодо цього членства висловлюють самі ж історики [3, с. 102], які одночасно вміщують його ім'я до переліку «общинників» [3, с. 108]. На нашу думку, у цьому питанні варто взяти до уваги власне зізнання о. Анатолия у січні 1926 р.: «Я, как будто, по мере своего сближения с молодыми как-то теряю старших. Многие из них как-то все ближе и ближе к о. Александру [Поголеву. – *Авт.*]. Его дом полон “старшими”, мой – “молодыми”. К несчастью, это, может быть и естественное, расслоение не всегда происходит свободно, легко и радостно, как могло бы происходить» [18, с. 102].

² Ідеться про архімандрита Спиридона (Георгія Степановича Кислякова, 1875–1930) – православного місіонера, проповідника, релігійного публіциста, одного із найвідоміших київських пастирів кінця 1910–1920 рр., засновника братства Ісуса Найсолодшого (1917), членом якого був П. Кудрявцев [11, арк. 6]. У післяреволюційні часи займався активною проповідницькою діяльністю серед робітників і солдатів, надавав матеріальну та духовну підтримку найбільш нужденним верствам киян. Відтоді зблизився з Анатолієм Журавським, відігравши значну роль у реалізації його священничого покликання. Наприкінці 1920-х рр. разом із о. Анатолієм Журавським служив у Преображенському храмі на Новопавлівській вул. (нині – вул. Юрія Коцюбинського; будівлю храму зруйновано у 1970-х рр.), навколо якого згуртувалась одна із найпомітніших київських йосифлянських общин. Від неминучих репресій його врятувала передчасна смерть (11 вересня 1930 р.). За згадками сучасників, похорон о. Спиридона зібрав тисячі киян, які прийшли попрощатися із «своім священником», наставником і «другом, котрий навчив їх “вірити, любити, молитися”» [18, с. 121].

³ Євген Павлович Лук'янов (1904–1937) – священник київського Преображенського храму, настоятелем якого був архім. Спиридон (Кисляков). Активний учасник антисергіївської опозиції, у січні 1931 р. о. Євгеній був заарештований за обвинуваченням у причетності до «Київського філіалу контрреволюційної монархічної організації “Істинно-православна церква”» і засуджений на три роки таборів. Після дострокового звільнення з Беломоро-Балтійського табору (1933) повернувся до Києва. Працюючи пічником, нелегально продовжував церковне служіння: очолював таємну православну общину із частини колишніх парафіян Преображенського храму, закритого у жовтні 1933 р. Заарештований вдруге у червні 1937 р., 16 жовтня 1937 р. – розстріляний.

⁴ Відповідно до Декрету Ради Народних Комісарів України від 22 січня 1919 р. «Про відділення Церкви від держави і школи від Церкви», Київська духовна академія формально припинила своє існування 3 квітня 1919 р. Проте від лютого 1920 р. до травня 1924 р. КДА функціонувала як приватний навчальний заклад під назвою Київська Православна Богословська Академія (далі – КПБА) [26]. Участь у діяльності КПБА брав і П. Кудрявцев.

⁵ У списках студентів КДА за часів її функціонування у статусі Київської Православної Богословської Академії зазначено дві особи на прізвище Попов: Зосима і Володимир [Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 160. – № 904. – Арк. 96]. Достеменних відомостей про них знайти не вдалося.

⁶ Ідеться про протоієрея Малофійського собору Києва Хрисандра Дементійовича Григоровича (1874 – невід.), заарештованого в січні 1931 р. у справі «Київського філіалу контрреволюційної монархічної організації “Істинно-православна церква”» і засудженого на 5 років таборів.

⁷ У передреволюційні роки Георгій Іванович Лисянський служив дяконом у Володимирському соборі, а також законовчителем у кількох навчальних закладах – Старокиївському чоловічому училищі, Либідському жіночому училищі, Лук'янівському 2-му змішаному училищі.

⁸ Ідеться про Олександра Васильовича Вишнякова (1890–1941), у зазначений час – священника київської Свято-Троїцької церкви (на Батіївській горі; закрита 1931 р., згодом зруйнована). Після закінчення Санкт-Петербурзької духовної семінарії (1911) і рукопокладення О. Вишняков служив сільським священником у Петербурзькій єпархії; у 1914–1918 рр. – полковник священником 83-го Самур-

шення с теми представителями киевского духовенства, которые отправляли богослужение в Ильинской церкви, в приходе которой я живу с 1915-го года и богослужение в которой посещал, насколько это позволяло исправление моих служебных обязанностей. За это время и до закрытия Церкви (точно не помню, в каком году) ¹ священнические обязанности в Ильинской церкви отправляли следующие лица: Андрей Бурковский ² (куда ушел из Киева – не знаю), Андрей Соколов, по образованию из Московской академии (перешел в Москву) ³, Василий Конский – с университетским образованием ⁴, Димитрий Шпаковский ⁵, наконец иеромонах Мартирий ⁶. Конский был в ссылке, где теперь – не знаю. Последние два – в ссылке. С уверенностью скажу, что за все это время в стенах Ильинской церкви не раздалось ни одного звука в антисоветском направлении. Все наши усилия направлены были к тому, чтобы богослужение совершалось возможно разумнее и не загромождалось материалом, мало назидательным, – вроде бесконечного чтения имен.

Что касается остального киевского духовенства, то <с> теми его представителями, которые не имели никакого отношения к Киевской Духовной Академии, я, в большинстве, не был даже лично знаком; близко стоял к священникам из профессоров Киевской академии, каковы Глаголев ⁷ и Прилуцкий ⁸, но они не так давно умерли. Из остальных же ни с кем личного общения не имел – никто из них ни разу не был у меня на квартире, и я – в свою очередь – ни у кого из них не был на квартире. 16-го августа я попал в тюрьму, и в своей камере (4-ая на XI кор[идоре]) встретил несколько представителей киевского духовенства. Из них о существовании дьякона Красовского ⁹ я даже не знал, потому что в Соломенской церкви был единственный раз в жизни лет 20 тому назад на отпевании няни моих детей, умершей в железнодорожной больнице. Со священником Стрижевским ¹⁰ встретился в тюрьме впервые в жизни, со священником Дивногорским ¹¹ – тоже в тюрьме, впервые в жизни. Священник Шепченко ¹² учился в академии одновременно со мной, у нас много общих знакомых по

ського полку; за особисту відвагу був нагороджений Георгіївським хрестом. Від 1919 р. мешкав у Києві. Як свідчать архівні документи [Р НБУВ. – Ф. 160. – № 904. – Арк. 96], будучи священником, навчався у КПБА. У 1937 р. був репресований і засуджений на 3 роки таборів. У 1940 р. пострижений у чернецтво митрополитом Сергієм (Страгородським) і піднесений у сан архимандрита. У 1941 р. служив настоятелем храму Миколи Набережного. З перших місяців війни поширював серед вірян «Послання» митрополита Сергія (Страгородського) із закликом до «священної боротьби» з окупантами. Закатований у Бабиному Яру 6 листопада 1941 р.

¹ Київську Свято-Іллінську церкву було закрито навесні 1934 р. Її приміщення надали київському елеватору під склад для збіжжя.

² Бурковський Андрій Тимофійович (1877 – невід.) – вихованець КДА (1903); у передреволюційні роки служив священником Хрестовоздвиженської церкви на Подолі.

³ Встановити особу достеменно не вдалося.

⁴ Конський Василь Олексійович (1889 – невід.) – випускник юридичного факультету Університету Св. Володимира (1917). Рукоприкладний у 1920 р. Настоятелем Свято-Іллінської церкви служив з 1928 р. У серпні 1930 р. пристав до йосифлянського руху. У лютому 1931 р. був заарештований як «учасник контрреволюційної монархічної організації «Істинно-православна церква»» і засуджений на три роки таборів.

⁵ Шпаковский Димитрій Венедиктович (1886–1942) – ісеї, рукоприкладний у 1921 р., служив у церкві м. Васильків на Київщині. Восени 1930 р. приєднався до йосифлянського руху. У лютому 1931 р. – жовтні 1933 р. служив настоятелем київського Преображенського храму, після закриття якого очолював таємну йосифлянську общину. У 1933–1934 рр. періодично служив у Свято-Іллінській церкві. З березня 1934-го до липня 1935 р. – благочинний київських общин «Істинно-православної церкви». Заарештований у липні 1935 р., з листопада 1935 р. – у трирічному засланні в Архангельській обл. Після другого арешту (серпень 1939 р.) засуджений на 5 років таборів. Помер в Обозерському таборі (Архангельська обл.) [31].

⁶ Ідеться про іеромонаха Києво-Печерської лаври Мартирія (Слободянка). Після виселення з Лаври чернечої общини (1930) служив у Свято-Іллінській церкві. У 1933–1934 рр. очолював одну з таємних общин ПЦ.

⁷ Протоісеї Глаголев Олександрович (1872–1937) – вихованець КДА, професор кафедри Св. Письма Старого Завіту, відомий богослов-біблеїст. З 1914 р. – настоятель храму Миколи Доброго на Подолі, після закриття якого (1934) служив у храмі Миколи Набережного. Викладав у КПБА у 1920–1924 рр. Заарештований 20 жовтня 1937 р. за звинуваченням «в активній участі в антирадянській фашистській організації церковників». За офіційними відомостями, помер у лікарні Лук'янівської в'язниці 25 листопада 1937 р. За висновками дослідників [5, с. 310–323], закатований під час допиту 10 листопада 1937 р.

⁸ Священник Прилуцкий Василь Дмитрович (1882–1936) – вихованець КДА, професор кафедри літургії, член Всеросійського Помісного Собору (1917–1918). Викладав у КПБА у 1920–1924 рр.

⁹ Диякона Свято-Покровського храму на Солом'янці Красовського було заарештовано разом із протоісеєм Костянтином Шепченко (див. прим. 12 на цій сторінці). Докладніших відомостей знайти не вдалося.

¹⁰ Стрижевський Наркис Григорович (1867 – невід.) – випускник Київської духовної семінарії (1889), у передреволюційні роки – священник Києво-Покровського жіночого монастиря, законовчитель Двокласного міського залізничного училища. На момент арешту (13 липня 1938 р.) служив у церкві Миколи Набережного. Засуджений за «активне проведення контрреволюційної роботи» на 5 років заслання до Башкирії. Реабілітований у 1989 р. [24].

¹¹ Дивногорський Олександр Петрович (1875 – невід.) – випускник Санкт-Петербурзької духовної академії (1899), священник. У передреволюційні роки служив завідувачем і законовчителем Церковно-учительської школи (на Лук'янівці), входив до складу Київської єпархіальної училищної ради. На момент арешту (13 липня 1938 р.) – протоісеї Свято-Покровського храму на Солом'янці. Засуджений за «активну антирадянську контрреволюційну агітацію» на 5 років заслання до Казахстану. Реабілітований у 1989 р. [21].

¹² Шепченко Костянтин Дмитрович (1866 – невід.) – випускник КДА (1890), протоісеї, у передреволюційні роки служив настоятелем училищної Володимирівської церкви при Київському кадетському корпусі, в якому викладав Закон Божий; одночасно обіймав посади законовчителя жіночої гімназії О. Т. Дучинської та завідувача Кадетської церковної школи писемності. На момент арешту (14 липня 1938 р.) служив у Свято-Покровському храмі на Солом'янці. Засуджений як такий, що «систематично проводив діяльність проти чинного ладу, доводив неуникність загибелі радянської влади, очікував приходу до влади поміщиків і капіталістів», на 5 років заслання до Башкирії [25]. У 1943 р. служив у домовому храмі с. Абізево Караїдельського району (Уфимської єпархії) [20].

Каменец-Подольську, где я начинал свою педагогическую деятельность¹; наши жены (его – уже покойная) – почти подруги по школе, и тем не менее, ни Шепченко ни разу не был у меня на квартире, ни я у него не был на квартире.

Таковы мои связи с киевским духовенством.

Что касается Академии Наук, то связи мои с ее сотрудниками определялись моими работами в различных комиссиях Академии Наук². В феврале 1931-го года положен был конец моей работе в Академии Наук: в последний раз я читал свой доклад об украинских отношениях Лескова 17/П.31 (по случаю столетия со дня рождения Лескова)³. Я работал в следующих комиссиях Академии Наук: биографической⁴, во главе которой стоял Могиланский⁵, еврейской⁶ – председатель Галант⁷ (полуслепой старик; не знаю, жив ли он теперь), комиссии старого Киева⁸ – задания получал непосредственно от академика Грушевского⁹, а передавал ему изготовленные материалы через секретаря Щитковского¹⁰. В заседании комиссии 17/П.31, за отсутствием академика Грушевского, председательствовал один из сотрудников комиссии, если не ошибаюсь – Сильвестр Васильевич, фамилии не помню¹¹. Вообще же, близкого знакомства с личным составом академической комиссии я не имел – может быть потому, что я, как природный великоросс, уже по тому одному не мог быть слишком к ним близок, хотя и встречал к себе с их стороны самое предупредительное отношение.

В начале 1930-го года я, согласно избранию Византологической комиссии, состоял заведующим делами этой комиссии¹², причем разработал широкий план работы этой комиссии на 1931 год¹³ и со-

¹ Після закінчення КДА П. Кудрявцев викладав філософію у Подільській духовній семінарії, а також словесність, історію російської літератури і педагогіку у Подільському жіночому училищі духовного відомства (1893–1897). К. Шепченко був родом із Поділля (с. Зятківці – нині Гайсинського району Вінницької обл.) і свого часу навчався у Подільській духовній семінарії.

² Співпраця П. Кудрявцева з Історико-філологічним відділом ВУАН тривала (з перервами) з 1919 до 1931 р. Здійснюючись на позаштатній основі, вона полягала здебільшого у виконанні спеціальних наукових доручень відділу та його комісій – зокрема, Постійної комісії ВУАН для складання Біографічного словника діячів України; Византологічної комісії; Єврейської історико-археологічної комісії та Комісії Києва і Правобережної України (Підкомісія старого Києва).

³ Як свідчать архівні документи, вивчення творчості Миколи Лескова посідало значне місце у наукових студіях Кудрявцева кінця 1920-х – першої половини 1930-х рр. Зацікавлення постаттю і спадщиною російського письменника відобразилося не лише у рукописі «Із моєх Лесковіан» (див. прим. 4 на с. 81), а й у праці «Про деяких осіб старого Києва», яка зберігається у рукописному та машинописному варіантах в ІР НБУВ [Ф. Х., спр. 17607–17608].

⁴ Участь П. Кудрявцева у роботі Постійної комісії ВУАН для складання Біографічного словника діячів України полягала у підготовці біографічних статей до першого тому (літера А), присвячених вихованцям і особам, дотичним до історії Київської духовної академії. Зокрема, в ІР НБУВ (Ф. Х.) зберігаються рукописи статей П. Кудрявцева, присвячені життю та творчості Петра Авсенєва (спр. 5344), Антонія Амфітеатрова (спр. 5345), Федора Амфітеатрова (спр. 5346), Якова Амфітеатрова (спр. 5347) та Андрія Артемоновича (спр. 5348).

⁵ Могиланський Михайло Михайлович (1873–1942) – український літературознавець, літературний критик і публіцист, науковий співробітник ВУАН, у 1923–1933 рр. – керівник Комісії з упорядкування Бібліографічного словника діячів України. У грудні 1933 р. звільнений з ВУАН як «саботажник», «шкідник» і «великодержавник». Діяльність комісії, визнану «нацистською, з елементами фашизму», остаточно припинено постановою Президії ВУАН від 13 лютого 1934 р. Підготовлений до видання перший том словника знято з друку. Подальше життя М. Могиланського сповнене горем і поневірянь. Троє з його чотирьох дітей у 1930-х рр. зазнали репресій (доньку – поетесу Ляду Могиланську – розстріляно у таборі). Залишившись без роботи, пенсії, житла, у передвоєнні роки він жив у родині молодшої доньки Ірини в Дніпропетровську. Помер у евакуації в с. Велика Мурта (Красноярський край).

⁶ До роботи Єврейської історико-археологічної комісії ВУАН, яка займалася вивченням історії євреїв та єврейської культури на українських теренах, П. Кудрявцев долучається наприкінці 1920-х рр., досліджуючи гебраїстичний аспект творчості Івана Франка. Його ґрунтовну розвідку «Єврейство, євреї та єврейська справа у творах Івана Франка» надруковано у «Збірнику праць Єврейської історико-археологічної комісії» за 1929 р. (кн. II, с. 1–81).

⁷ Галант Ілля Володимирович (1867–1941) – історик-археолог, один з ініціаторів створення Єврейської історико-археологічної комісії ВУАН (1919) та її керівник (1924–1929). Звільнений з ВУАН у 1929 р. Загинув у Бабиному Яру.

⁸ Як співробітник Комісії Києва і Правобережної України (неофіційна назва – комісія «старого Києва»), що була створена у 1924 р. при академічній кафедрі історії українського народу для здійснення історико-географічних, соціально-економічних, краєзнавчих, мистецтвознавчих та ін. досліджень зазначеного регіону, Кудрявцев підготував кілька наукових розвідок з історії культури та освіти (див. його: Деякі сторінки із культурної історії стародавнього Києва. Бібліографічна довідка // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. – 36. 1. – К., 1930. – С. 114–123; Освітні мандрівки вихованців Київської академії за кордон у XVIII ст. // Там само. – С. 285–294).

⁹ Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – український історик і громадсько-політичний діяч, академік ВУАН (1923) і АН СРСР (1929). Керуючи Історичною секцією Історико-філологічного відділу ВУАН (1924–1931), ініціював створення спеціальних комісій «порайонного розроблення історії України», у тому числі – Комісії Києва і Правобережної України. М. Грушевський виконував функції голови зазначених комісій, але безпосереднє керівництво діяльністю Комісії Києва здійснював член-кореспондент ВУАН Володимир Іванович Щербина (1850–1936).

¹⁰ Щітківський Іван Іванович (1866–1942) – український історик і громадський діяч, у 1924–1931 рр. – науковий співробітник ВУАН, секретар Комісії Києва і Правобережної України. Син священика, колишній семінарист і гласний міської думи, був звільнений з ВУАН під час кадрової «чистки» 1930 р. з формулюванням: «за відсутністю потрібної наукової кваліфікації».

¹¹ Ідеться про Сильвестра Васильовича Глушка (1896–1964) – українського історика, учня М. Грушевського, співробітника науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН та Комісії Києва і Правобережної України. У 1933 р. заарештований у справі «Української військової організації» і засуджений на 5 років таборів. У лютому 1941 р. заарештований удруге; рік перебував в ув'язненні.

¹² П. Кудрявцев був обраний керівником Византологічної комісії ВУАН 5 лютого 1929 р., однак затверджений (7 лютого 1929 р.) тільки як в. о. керівника [див.: ІР НБУВ. – Ф. Х. – № 18680. – Арк. 2]. У цьому статусі перебував до реорганізації комісії 1 лютого 1930 р. у Комісію з дослідження історії Близького Сходу та Візантії.

¹³ Керуючись переконанням у тому, що «без візантинознавства немає українознавства», а отже, «Українська Академія без Візантологічної Комісії є річ неможлива», П. Кудрявцев убачав мету останньої у систематичному та цілеспрямованому вивченні «ві-

брал багатейший материал для византологического сборника ¹. Если бы это было теперь, когда интерес к исторической науке необыкновенно оживился, мои труды, вероятно, имели бы успех, но в начале 1931-го года комиссия была закрыта ². Официально во главе комиссии стоял академик Крымский ³, но он в дела комиссии не вмешивался, и мы только через него представляли наши постановления на утверждение Академии Наук. Вот все, что я могу сказать, по крайней мере припомнить, в данный момент о своих связях с представителями Академии Наук.

[Підпис: Кудрявцев]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 13–14. Оригінал.
Рукопис фіолетовим чорнилом на аркуші в лінійку. Підпис – автограф.

№ 11

Заява А. Є. Кудрявцевої на ім'я наркома НКВС УРСР О. І. Успенського від 20 вересня 1938 р.

[У верхньому лівому кутку штамп:
НКВД УССР ПРИЕМНАЯ НАРКОМА № ____ 193 __]

Наркому НКВД УССР
Товарищу Успенскому,
Депутату Верховного Совета,
Гражданки Кудрявцевой А. Е.

Заявление

Прилагаю при сем заявление детей моих об их отце – моем муже, профессоре Кудрявцеве П. П., прошу принять мое

ходатайство:

Во имя революционной справедливости ходатайствую об освобождении моего мужа, 70-летнего старика.

Великоросс по происхождению, юношей выброшенный системой царизма на Украину, он всю жизнь прожил в Киеве и все силы посвятил делу просвещения и народного образования. Всю свою жизнь боролся он против темных сил за светлые начала жизни, утвержденные революцией: боролся против антисемитизма, украинского национализма, черносотенства (фашизма), затхлого церковничества.

Своей жизнью он осуществлял нынешнюю идею братской помощи и единения двух родственных народов.

Допустимо ли, чтобы теперь он сошел в могилу с позорным клеймом «врага народа» и чтобы и после его смерти позорная тень легла на нашу семью?

При мысли об этом завидна мне участь матерей Испании.

Гражданка СССР Кудрявцева А. Е. (60 лет)

Киев, Ильинская, 5, кв. 6
20/IX.38 г.

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 61–62. Оригінал.
Рукопис фіолетовими чорнилами на аркуші з зошита в клітинку. Підпис – автограф.

зантійських впливів у різних галузях українського життя та української культури в зв'язку з історією Візантії» [ІР НБУВ. – Ф. Х. – № 21526. – Арк. 36]. Пріоритетними напрямками діяльності комісії він вважав дослідження загальних питань візантинознавства, соціально-економічної проблематики в історії Візантії, впливу візантійської культури на українську.

¹ Вважаючи першочерговим завданням комісії видання Візантологічного збірника, покликаного «орієнтувати кожного, хто береться до наукової роботи на полі візантології, в завданнях цієї дисципліни на Україні, а також у тому, що вже зроблено в цій справі», П. Кудрявцев здійснив його упорядкування і наукове редагування. До цього збірника він підготував статтю «Українознавство і візантинознавство» [ІР НБУВ. – Ф. Х. – № 22883], а також бібліографічну довідку «Деякі слова про сюжет Франкової поеми “Смерть Каїна”» [Там само. – № 34029]. Але, на жаль, видання Візантологічного збірника здійснити не вдалося.

² Допущено неточність: ідеться про початок 1930 р. Як свідчать протоколи засідань Візантологічної комісії, її останнє засідання П. Кудрявцев провів 26 грудня 1929 р., а 31 січня 1930 р. Здав справи очільникові новоствореної Комісії з дослідження історії Близького Сходу та Візантії Костю Штепі [ІР НБУВ. – Ф. Х. – № 21545–21546. – Арк. 69–71].

³ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) – український історик, орієнталіст, славіст, літературознавець, письменник, перекладач; академік ВУАН, її неодмінний секретар (1918–1928) і голова Історико-філологічного відділу (1921–1929), засновник київського Інституту сходознавства. У липні 1941 р. заарештований за звинуваченням в антирадянській націоналістичній діяльності й ув'язнений в одній із тюрм НКВС у Кустанай (тепер м. Костанай, Казахстан). Помер у тюремному лазареті. У 1957 р. реабілітований.

№ 12

Подання Б. П. Кудрявцевої та С. П. Кудрявцева на ім'я Генерального прокурора СРСР
А. Я. Вишинського від 6 листопада 1938 р.

[У верхньому лівому кутку штамп:
Прокуратура Союза ССР 11 НОЯ 1938]

ВЕРХОВНОМУ ПРОКУРОРУ СССР
тов. ВЫШИНСКОМУ ¹

инженера Сергея Петровича КУДРЯВЦЕВА,
проживающего в г. Киеве в д. № 5, кв. 6 по Ильинской ул.,
преподавательницы средней школы
Бландины Петровны КУДРЯВЦЕВОЙ

16 августа с. г. в г. Киеве арестован органами НКВД отец наш, 70-летний старик, профессор ПЕТР ПАВЛОВИЧ КУДРЯВЦЕВ ².

Его арест явился для нас совершенно неожиданным и непонятным. Я, его сын, проживал с ним в одной комнате. Отец – 70-летний больной старик. Никогда ни в каких политических партиях не состоял и не участвовал; со стороны советской власти никаким репрессиям не подвергался; с границей переписки не вел и родственников за границей не имеет ³.

Всю свою жизнь отец отдал делу народного образования, преподавая в средних и высших учебных заведениях г. Киева и стремясь в дореволюционное время дать образование тем кругам населения, которые царское правительство от образования всячески отстраняло. При его ближайшем участии в Киеве в дореволюционное время был организован ряд высших учебных заведений, в которых он и преподавал; таковы Киевский Фребелевский Институт, Киевские Высшие вечерние женские курсы, Киевский Народный Университет-Политехникум, названный после революции именем Карла Маркса. На последнем отец преподавал до слияния его в 1920 г. с Киевским Госуниверситетом. Одновременно с преподаванием в Народном Университете отец преподавал русский язык и литературу в трудшколах до выхода в 1934 г. на пенсию по старости.

По своему настроению отец – убежденный антифашист. В 1905 г. отец печатно выступал против еврейских погромов ⁴.

В настоящее время отец – 70-летний больной старик, у него грудная жаба, старческий склероз, хронический колит. По заключению врачей, для него – в благоприятных условиях – оставалось несколько лет жизни. Я, его сын, проживал с ним в одной комнате, вставал по ночам, чтобы давать ему лекарство во время сердечных припадков. Однако, несмотря на свои небольшие силы, отец не хотел жить всецело на пенсию и поддержку детей и имел небольшой подработок, выполняя техническую (канцелярскую) работу в Киевском Институте Соцземледелия. Приходил с работы утомленным, ложился и с трудом поднимался к обеду. При таком физическом состоянии он нигде не мог бывать и не бывал, и у него никто не бывал. Ни по своему настроению, ни по своим физическим силам отец не мог совершить не только чего-либо преступного, но даже предосудительного.

Мы, его дети, работаем: сын – инженером-конструктором в Укрдорпроекте ГУШД ⁵ НКВД СССР, дочь – преподавательницей русского языка в Новгород-Сиверской полной средней школе и считаемся хорошими работниками.

Мы просим Вас об освобождении нашего отца, так как: 1) каждый день его пребывания в тюремном режиме может быть, при его физическом состоянии, для него смертельным и 2) ввиду его общественно-полезной в прошлом и безупречной в настоящем жизни.

[Підписи: Кудрявцев С., Кудрявцева Б.]

6 ноября 1938 г. ⁶

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 49–51. Оригінал. Машинопис.
Підписи – автографи.

¹ Вишинський Андрій Януарійович (1883–1954) – радянський політичний діяч, генеральний прокурор СРСР у 1935–1940 рр.

² Абзац підкреслено фіолетовими чорнилами, слово «Кудрявцев» – двічі.

³ Підкреслено червоним олівцем; на полях напис: «Не верю».

⁴ Згадку про те, що П. Кудрявцев «активно и горячо боролся... с юдофобскими настроениями в дореволюционном Киеве», залишила і старша його донька Катерина [11, арк. 5]. Переконливим виявом публічного протесту проти єврейських погромів є розклесна по Києву в жовтні 1919 р. відозва Київського релігійно-філософського товариства, до очільників якого належав Кудрявцев, із закликом до «братів-християн» припинити «зле и страшное для христианской совести дело» [30, с. 370].

⁵ ГУШД – Головне управління будівництва шосейних доріг.

⁶ Вписано від руки.

№ 13

**Подання С. П. Кудрявцева та Б. П. Кудрявцевої на ім'я
першого секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова від 7 листопада 1938 р.**

ПЕРВОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У
НИКИТЕ СЕРГЕЕВИЧУ ХРУЩОВУ ¹

інженера Сергея Петровича КУДРЯВЦЕВА,
проживаючого в г. Києве по Ильинской ул., д. № 5, кв. 6;
преподавательницы средней школы
Бландины Петровны КУДРЯВЦЕВОЙ,
проживающей в г. Новгород-Северске по ул. Ленина, д. № 5

16 августа с. г. органами НКВД был арестован наш отец – 70-летний старик, профессор Петр Павлович Кудрявцев ².

Никогда ни в каких политических партиях наш отец не состоял и не участвовал. Тем не менее, в 1905 г. отец печатно выступал против еврейских погромов, а за это, как известно в истории, в царской России орденов не давали. Отца ненавидел черносотенный Киев, тот Киев, от которого революция очистила и очищает Киев социалистический.

Всю свою жизнь отец отдал делу народного образования, преподавая в средних и высших учебных заведениях г. Киева и стремясь в дореволюционное время дать образование тем кругам населения, которые царское правительство от образования всячески отстраняло.

При ближайшем участии отца, в Киеве, в дореволюционное время, был основан ряд высших учебных заведений, в которых он и преподавал, как-то: Киевский Фребелевский Институт, Киевские Высшие Вечерние Женские курсы, Киевский народный Университет-Политехникум, названный после революции им[енем] Карла Маркса. В последнем отец преподавал до слияния его в 1920 г. с Киевским Госуниверситетом. Одновременно с преподаванием в Народном Университете – отец преподавал русский язык и литературу в трудшколах до выхода в 1934 г. на пенсию по старости.

В настоящее время отец – 70-летний больной старик, у него грудная жаба, старческий склероз, хронический колит. По заключению врачей, для него – при благоприятных условиях – осталось несколько лет жизни. По своим небольшим, в настоящее время силам, он имел небольшой приработок к пенсии, выполняя техническую /канцелярскую/ работу в Киевском Институте Соцземледелия. Приходил с работы утомленным, ложился и с трудом поднимался к обеду. При таком физическом состоянии отец нигде не мог бывать и не бывал, и у него никто не бывал. Ни по своим физическим силам, ни по своему настроению он не мог совершить не только чего-либо преступного, но даже предосудительного.

За время советской власти отец под судом и следствием не был, и вообще, никаким репрессиям со стороны советской власти не подвергался. С заграницей переписки не вел и родственников с заграницей не имеет. По своему настроению отец – убежденный антифашист.

Мы просим Вас принять меры к освобождению нашего отца. Мы работаем: сын – инженером-конструктором мостов в Укрдорпроекте /У[правления] Ш[оссеиных] Д[орог]/ НКВД СССР; дочь – преподавательницей русского языка и литературы в Новгород-Северской полной школе.

Мы обращаемся к Вам, как представляющему великого Сталина на Украине, как обратились бы к отцу всех трудящихся – к самому великому Сталину.

Мы просим об освобождении отца, так как: 1/ каждый день его пребывания в тюремном режиме может быть для него смертельным и 2/ так как, по нашему глубокому убеждению, он принадлежит к числу тех стариков, о которых в песне, которую и сегодня распевает вся страна, говорится: «старикам везде у нас почет».

[Підписи: С. Кудрявцев, Б. Кудрявцева]

7 ноября 1938 года.

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 52–53. Оригінал. Машинопис.
Підписи – автографи.

¹ Микита Сергійович Хрущов (1894–1971) – радянський партійний і політичний діяч, перший секретар ЦК КПРС (1953–1964), Голова Ради Міністрів СРСР (1958–1964). У січні 1938 р. – березні 1947 р. та у грудні 1947 р. – грудні 1949 р. обіймав посаду першого секретаря ЦК КП(б)У.

² Підкреслено синім олівцем.

№ 14

**Постанова про порушення клопотання щодо подовження
терміну слідства й утримання під вартою П. П. Кудрявцева
до 14 листопада 1938 р.**

«УТВЕРЖДАЮ»
НАЧ. УНКВД по КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
(ДОЛГУШЕВ) [Підпис]
«16¹» ноября 1938 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

гор. Киев, 1938 года Ноября 14 дня.

Я, Начальник 5 отделения 2 отдела КОУ НКВД, Мл. Лейтенант Госбезопасности КАМРАЗ В. М., сего числа рассмотрев следственное дело № 102424 по обвинению КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича по ст. ст. 54-10, 54-11 УК УССР,

НАШЕЛ:

Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ Петр Павлович арестован 16 августа 1938 г.
Следствием по делу установлено, что он в прошлом профессор Духовной Академии и статский советник.

До дня ареста являлся ревностным тихоновцем и поддерживал тесные связи с контрреволюционным духовенством тихоновской ориентации.

Поддерживал письменную связь с архимандритом САПУНДЖИЕВЫМ, проживающим в Болгарии, получая от него денежную и продовольственную «помощь», сообщая им ² ложные данные о положении в СССР.

Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ не дал искренних показаний о проводимой им организованной контрреволюционной работе и шпионской деятельности.

В целях получения этих данных от КУДРЯВЦЕВА и вскрытия организованного контрреволюционного подполья среди духовенства

ПОСТАНОВИЛ:

Возбудить ходатайство перед Нач. УНКВД – Капитаном Госбезопасности тов. ДОЛГУШЕВЫМ о продлении срока следствия и содержания под стражей КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича на один месяц – до 15 декабря 1938 года.

СПРАВКА:

Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ П. П. содержится под стражей в Киевской тюрьме.

НАЧАЛЬНИК 5 ОТДЕЛЕНИЯ
2 ОТДЕЛА КОУ НКВД
Мл. Лейтенант Госбезопасности

[Підпис]

КАМРАЗ

СОГЛАСЕН: *Зам.* НАЧАЛЬНИКА
2 ОТДЕЛА КОУ НКВД
Лейтенант Госбезопасности

[Підпис]

МЕДВЕДЕВ

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 10. Оригінал. Машинопис.
Підписи – автографи.

¹ Дату вписано олівцем.

² Так у документі.

№ 15

**Постанова про порушення клопотання щодо подовження терміну слідства
й утримання під вартою П. П. Кудрявцева до 19 січня 1939 р.
(від 4 січня 1939 р.)**

[Напис синім олівцем: 2 отдел]

[Напис червоним олівцем: т. Камраз. Сообщите по существу в Прокуратуру. 10/1. <Підпис нерозбірливий>]

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

/о продлении срока ведения следствия/
г. Киев, января 4 дня 1938 года.

Я, Начальник 5 отделения 2 отдела УГБ КОУ НКВД Мл. Лейтенант Госбезопасности КАМРАЗ, рассмотрев следственное дело № 102424, по обвинению КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича по ст. ст. 54-10, 54-11 УК УССР, –

НАШЕЛ:

Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ Петр Павлович арестован 16 августа 1938 г.

Следствием установлено, что он в прошлом профессор Духовной Академии и статский и наворный советник, награжден царским правительством тремя орденами.

Ревностный тихоновец и поддерживал связи с духовенством тихоновской ориентации.

Переписывался с проживающим в Болгарии архимандритом САПУНДЖИЕВЫМ, от которого за сообщение ложных данных о положении в СССР получал денежную и продовольственную «помощь».

Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ не дал искренних показаний, скрывал от следствия причастность к организованному контрреволюционному церковному подполью и шпионскую деятельность.

Учитывая, что срок следствия и содержания под стражей КУДРЯВЦЕВА истек, а на окончание дела потребуется 15 дней,

ПОСТАНОВИЛ:

Возбудить ходатайство перед НКВД СССР о продлении срока ведения следствия и содержания под стражей обвиняемого КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича на 15 ДНЕЙ, т. е. до 19 ЯНВАРЯ 1939 года.

СПРАВКА: Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ содержится в тюрьме гор. Киева.

НАЧАЛЬНИК 5 ОТДЕЛЕНИЯ 2 ОТДЕЛА
МЛ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

[Підпис]

КАМРАЗ

«СОГЛАСЕН»: ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА
2 ОТДЕЛА КОУ НКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

[Підпис]

АКИМОВ

«УТВЕРЖДАЮ»: НАЧАЛЬНИК УНКВД
ПО КИЕВСКОЙ ОБЛ.
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

[Підпис]

ДОЛГУШЕВ

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 11. Копія. Машинопис. Підписи – автографи.

№ 16

Відповідь слідчого НКВС Камраза на запит прокуратури щодо суті справи П. П. Кудрявцева

[Без дати]

Дело № 102424

По обв.

Кудрявцева П. П.

Профессор духовной академии.

Последнее время – лаборант Института Соцземледелия.

Арестован 16 августа 1938 г. на основании дела-формуляра.

Сознался в связи с закордонным духовенством, получении от них до 1934 г. писем и «помощи».

Свидетельских показаний нет.

[Підпис: Камраз]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 63. Оригінал. Рукопис фіолетовими чорнилами. Підпис – автограф.

№ 17

Постанова про подовження терміну слідства у справі П. П. Кудрявцева до 27 лютого 1939 р. (від 27 січня 1939 р.)

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

/о продлении срока ведения следствия/

Гор. Киев, января 27 дня 1939 года.

Я, Начальник V отделения 2 Отдела УГБ КОУ НКВД Мл. Лейтенант Госбезопасности КАМРАЗ, рассмотрев следственное дело № 102424 по обвинению КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича по ст. ст. 54-10 и 54-11 УК УССР, –

НАШЕЛ:

Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ Петр Павлович арестован 16 августа 1938 г.

Следствием установлено, что в прошлом он профессор Киевской Духовной Академии, статский и надворный советник, награжден царским правительством тремя орденами. Ревностный тихоновец и поддерживал связи с духовенством тихоновской ориентации.

Переписывался с проживающим в Болгарии архимандритом САПУНДЖИЕВЫМ, от которого за сообщение ложных данных о положении в СССР получал денежную и продовольственную «помощь».

Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ не дал искренних показаний, скрывал от следствия причастность к организованному контрреволюционному церковному подполью и шпионскую деятельность.

Учитывая, что срок следствия и содержания под стражей КУДРЯВЦЕВА истек, а по делу необходимо допросить ряд свидетелей, на что потребуется один месяц, а посему, руководствуясь ст. 113 УПК УССР, –

ПОСТАНОВИЛ:

Возбудить ходатайство перед НКВД СССР о продлении срока ведения следствия и содержания обвиняемого КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича под стражей сроком на ОДИН МЕСЯЦ, т. е. до 27 февраля 1939 года.

СПРАВКА:

1/ Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ П. П. содержится под стражей в тюрьме г. Киева.

2/ Ходатайство о продлении срока возбуждается третий раз.

НАЧАЛЬНИК V ОТДЕЛЕНИЯ 2 ОТДЕЛА

мл. лейтенант Госбезопасности

[Підпис]

КАМРАЗ

СОГЛАСЕН: ЗАМ. НАЧ. 2 ОТДЕЛА УНКВД

лейтенант Госбезопасности

[Підпис]

АКИМОВ

«УТВЕРЖДАЮ»: НАЧАЛЬНИК УНКВД

КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

[Підпис]

РОМАНЧУК

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 12. Оригинал. Машинопис. Подписи – автографы.

№ 18

Запит прокурора Київської області Колесникова до начальника Київського управління НКВС М. Д. Романчука від 29 січня 1939 р.

[Печатка: «УРСР. ПРОКУРОР КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ. КИЇВ»]

[Написи чорнилами:

«т. Купырину. Проверьте и доложите мне. <Подпис: Клейман >. 2/П.39»;

«т. Альтзицер. В каком положении дело Кудрявцева имеем? <Подпис: нерозбірливий>. 3/П»]

Ф. № 15

29/І.1939 р.

№ 0560.404.12914

НАЧАЛЬНИКУ КИЕВСКОГО УПРАВЛЕНИЯ НКВД
Тов. РОМАНЧУКУ

Препровождаю при сем жалобу по делу обвинения Кудрявцева Петра Павловича, поступившую на имя т. ХРУЩЕВА, – для приобщения к делу и проверки по существу.

Учитывая, что обвиняемый Кудрявцев находится в тюрьме с июля 1938 г., прошу принять меры к окончанию расследования по делу. –

Приложение: по тексту.

ПРОКУРОР КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

[Підпис]

/Колесников/

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 57. Оригінал. Машинопис. Підписи – автографи.

№ 19

Подання начальника I спецвідділу КОУ НКВС на ім'я прокурора Київської області від 14 лютого 1939 р.

I Спецотделение
«14» февраля 9
1.514.466

На № 0560.404.129.14:

ПРОКУРОРУ КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Тов. Колесникову

г. Киев

Дело КУДРЯВЦЕВА ПЕТРА ПАВЛОВИЧА в производстве II-го отдела у тов. КАМРАЗА.

Следствие будет закончено к 25-му¹ февраля.

Начальник I СПЕЦОТДЕЛЕНИЯ КОУ НКВД
Мл. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Купьрин

Помощник начальника I СПЕЦОТДЕЛЕНИЯ
[Напис фіолетовими чорнилами: «передать т. Камразу»]

Альтзицер

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 56. Копія. Машинопис. Підписи відсутні.

№ 20

Протокол додаткового допиту П. П. Кудрявцева від 9 березня 1939 р.

ПРОТОКОЛ

дополнительного допроса обвиняемого

Кудрявцева

Петра Павловича

от 9 марта 1939 года

Вопрос: Места службы и занимаемые должности Ваших детей?

Ответ: Самая старшая моя дочь Екатерина, 1897 г. рождения, работала преподавателем немецкого языка в какой-то средней школе² и в военной школе на Печерске. 12 июня 1937 года Екатерина арестована органами НКВД. Причины ее ареста мне не известны, так как она жила отдельно, одинокой³. Сын Сергей, 1898 г. рождения, инженер-конструктор, работает в ГИПРОдоре г. Киева, проживает по Ильинской № 5 кв. Дочь Бландина, 1902 г. рождения, учительница средней школы в г. Новгород-Сиверске Чернигов. обл., и сын Андрей, 1908 г. рождения – нетрудоспособен по дефективности.

Вопрос: Изложите подробно причину посещения Вашей квартиры некоторыми лицами из духовенства и монахами.

Ответ: Из монахов мою квартиру посещал иеромонах Мартирий. Последний раз он у меня был в 1934–35 гг., в настоящее время он на ссылке. Причины ареста его мне совершенно неизвестны. Из духовенства мою квартиру посещали профессора духовной академии – мои сослуживцы: Глаголев – арестован в 1937 году, Прилуцкий Василий Дмитриевич – умер в 1936 году и священник Михайловский Николай – адрес его я не знаю, вероятно, он арестован. Посещали они мою квартиру до 1937 г., а в 1937 и 1938 гг. они ко мне не приходили.

¹ Двічі підкреслено.

² З 1932 р. до дня арешту К. Кудрявцева працювала у середній школі № 19 м. Києва [22, арк. 6].

³ У матеріалах слідчої справи К. Кудрявцевої фігурує як її чоловік Борис Олександрович Фурманов [22, арк. 6], один із головних обвинувачуваних у справі «контрреволюційної есеро-меншовистської організації “Всеукраїнський виборчий центр”».

С Глаголевым и Прилуцким я встречался как из сослуживцами, а с Михайловским как с родственником и земляком.

Кроме указанных выше лиц, ко мне из духовенства никто больше не ходил.

Протокол мною прочитан, записан с моих слов верно, в чем и расписываюсь.

[Підпис: П. Кудрявцев]

Допросил: Нач. Лысянского РО НКВД
сержант Госбезопасности

[Підпис: Підтілок]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 22–23. Оригінал.
Рукопис фіолетовими чорнилами. Підписи – автографи.

№ 21

Протокол допиту свідка О. Т. Калачикова від 5 січня 1939 р.

УССР
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ № _____

1939 г. января мес. 5 дня Я, Нач. 5 Отделения Камраз, допросил в качестве свидетеля

1. *Фамилия* Калачиков

2. *Имя и отчество* Александр Тихонович

3. *Дата рождения* 1902

4. *Место рождения* г. Киев

[...]

8. *Род занятий* Зам. директора Института Соцземледелия по научной части

[...]

13. *Партийность (в прошлом и настоящем)* член ВКП(б)

Показания обвиняемого (свидетеля¹) Калачикова А. Т.

«5» января 1939 г.

Будучи предупрежден о содержании ст. 89 УК УССР, показал:

Вопрос: Вы знаете бывшего деловода агрохимлаборатории Института Соц. Земледелия Кудрявцева?

Ответ: Да. Знаю приблизительно с 1935 г. как служащего лаборатории.

Вопрос: Известно ли Вам политическое и социальное прошлое Кудрявцева?

Ответ: Знаю из его анкетных данных, что он является сыном служителя культа и имеет духовное образование в объеме духовной академии.

Вопрос: Были со стороны Кудрявцева антисоветские проявления?

Ответ: В институте антисоветских проявлений со стороны Кудрявцева не было. Он мне известен и характеризуется заведующим лабораторией Мазуром как исполнительный человек на работе. Моментов, порочащих Кудрявцева, на работе не было.

Вопрос: Принимал ли Кудрявцев какое-либо участие в научной работе Института?

Ответ: Научно-исследовательской работой Кудрявцев не занимался, а был переписчиком анализов, проводимых лабораторией Института.

Вопрос: Кто более подробно осведомлен о деятельности Кудрявцева?

Ответ: Мне кажется, что бывший заведующий лабораторией, ныне работающий в Киевском Сельхозинституте Гучко и сотрудница лаборатории Цислинская, которые работали с ним дольше, могут о нем дать более подробные показания.

Показания с моих слов записаны верно, мною прочитаны, в чем и расписываюсь. [Підпис: Калачиков].

Допросил: Начальник II Отделения
Мл. лейтенант Госбезопасности

[Підпис: Камраз]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 34–35. Оригінал. Бланк.
Заповнення – фіолетовими чорнилами. Підписи – автографи.

¹ Підкреслено.

№ 22

Протокол допиту свідка Й. Г. Топуридзе від 9 березня 1939 р.

УССР
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ № _____

1939 года марта мес. 9 дня Я, Нач. Лысянского Р/О НКВД Пидтилок, допросил в качестве свидетеля

1. Фамилия Топуридзе
2. Имя и отчество Иосиф Григорьевич
3. Дата рождения 1904 г.
4. Место рождения г. Кутаиси
5. Место жительства г. Киев, Ильинская, 5, кв. 6
6. Национальность грузин, гр-н СССР
- [...]
8. Род занятий союзтабак сырье-инспектор
- [...]
13. Партийность (в прошлом и настоящем) б/парт.
14. Каким репрессиям подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что)
 - а) до революции нет, не подвергался
 - б) после революции был под судом в 1933 году – за должностное преступление – по суду

оправдан.

[...]

17. Служба в Красной Армии, Красной гвардии (когда и в качестве кого) служил с 1927 по 1931 г. включительно рядовым, командиром взвода и политруком

[...]

Показания (свидетеля) Топуридзе

«9» марта 1939 г.

За дачу ложных показаний предупрежден об ответственности по ст. 89 УК УССР.

Вопрос: Знаете ли Вы и с какого времени гр. Кудрявцева Петра Павловича?

Ответ: Кудрявцева П. П. я знаю с 1938 года, февраля месяца, как соседа по квартире.

Вопрос: Известно ли Вам что-либо об антисоветской деятельности со стороны Кудрявцева П. П.?

Ответ: Высказываний антисоветского характера со стороны Кудрявцева мне лично слышать не приходилось, так как он в разговоры на политические темы не вступал.

В данном случае я хочу заявить органам следствия о том, что еще до момента ареста Кудрявцева к нему на квартиру ходили лица, как видно, в прошлом имеющие отношение к религиозным обрядам, и церковные служители. Так, например, к нему часто заходил поп – высокого роста, худой, по имени Николай ¹. К нему также ходили и другие попы и монахи. Монахи и сейчас к Кудрявцевым ходят.

Кудрявцевы очень часто получали денежные переводы, которые шли на имя Кудрявцева, его жены, сына Сергея и какой-то старушки, которая часто посещает квартиру Кудрявцевых. Денежные переводы на суммы 250–300 рублей шли особенно часто до момента ареста Кудрявцева. Откуда они исходили – я не знаю, а также не знаю, кто переводил. Вот все, что я могу сказать по делу Кудрявцева.

Протокол мне прочитан, зачитан с моих слов верно, в чем и расписываюсь.

[Підпис: Топуридзе]

Допросил:

Нач. Лысянского РО НКВД

Сержант Госбезопасности

[Підпис: Пидтилок]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 36–37. Оригінал. Бланк.
Заповнення – фіолетовими чорнилами. Підписи – автографи.

¹ Імовірно, йдеться про Миколу Михайловського.

№ 23

Протокол допиту свідка С. П. Мазура від 17 березня 1939 р.

Форма № 24

УССР
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ № _____

1939 года Марта мес. 17 дня Я, Нач. Лысянского Р/Отд. НКВД Пидтилок, допросил в качестве свидетеля

1. Фамилия Мазур
2. Имя и отчество Сергей Павлович
3. Дата рождения 1899 г.
4. Место рождения м. Ямполь Сумской области
- [....]
8. Род занятий Институт соцземледелия – завагрохимлабораторией
- [....]
13. Партийность (в прошлом и настоящем) член ВКП(б) с 1919 г.
- [....]

17. Служба в Красной Армии, Красной гвардии, партизанских отрядах (когда и в качестве кого) служил с 1919 по IV.1923 г. политработником

- [....]
20. Сведения об общественно-политической работе старший агитатор
- [....]

Показания (свидетеля) Мазур

«17» Марта 1939 г.

За дачу ложных показаний предупрежден об ответственности по ст. 89 УК УССР.

В институте Соцземледелия я работаю с августа месяца 1934 года.

В июне или июле месяце 1935 года к нам в Институт был принят на работу Кудрявцев Петр Павлович. С октября месяца 1937 года и по день ареста Кудрявцев работал лаборантом агрохимической лаборатории, то есть в моем подчинении как заведующего этой лабораторией.

За время работы Кудрявцева в лаборатории, которую я возглавляю, я могу его характеризовать как исполнительного и дисциплинированного сотрудника. Порученную ему работу он выполнял аккуратно и добросовестно.

В общественной жизни нашего коллектива Кудрявцев участия никакого не принимал.

Что же касается политического лица Кудрявцева, то по данному вопросу я могу сказать, что он, Кудрявцев, не только, что не высказывался в антисоветском духе, но больше того, совершенно увиливал от разговоров на политические темы, умело обходя этот вопрос на какую-либо тему производственного характера. От товарищей по работе мне также ни от кого не приходилось слышать о том, что Кудрявцев где-либо высказывал какое-либо недовольство против существующего в СССР строя.

Добавляю, что Кудрявцева я знаю только по работе в нашем институте и только на протяжении периода времени нашей совместной работы.

[Підпис: Мазур]

Допросил:
Нач. Лысянского Р/отд. НКВД
Сержант Госбезопасности

[Підпис: Пидтилок]

№ 24

Протокол допиту свідка М. С. Чередниченко від 17 березня 1939 р.

Форма № 24

УССР
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ № _____

1939 года Марта мес. 17 дня Я, Нач. Лысянского Р/Отд. НКВД Пидтилок, допросил в качестве свидетеля

1. Фамилия Чередниченко
2. Имя и отчество Мария Самойловна
3. Дата рождения 1900 г.
4. Место рождения м. Гоголев Киевской области
[...]
8. Род занятий секретарь Института соцземледелия
[...]
13. Партийность (в прошлом и настоящем) б/парт.

Показания (свидетеля) Чередниченко Мария
от «17» Марта 1939 г.

За дачу ложных показаний предупрежден об ответственности по ст. 89 УК УССР.

Кудрявцева Петра Павловича я знаю с 1934 года, то есть с момента прихода его на работу в наш институт. Первое время он работал техническим работником по записи на карточки собранных опытных данных, а потом и до дня ареста он работал техническим работником агрохимлаборатории.

С возложенной на него работой он справлялся и работу выполнял аккуратно. Каких-либо злоупотреблений по выполняемой им работе не отмечено.

Как человек Кудрявцев был замкнут, в разговоры, особенно на политические темы, он не вникал.

Каких-либо антисоветских высказываний со стороны Кудрявцева мне лично слышать не приходилось, сослуживцы же по данному вопросу мне также ничего не заявляли.

Протокол мне зачитан, записан с моих слов верно, в чем и расписываюсь.

[Підпис: Чередниченко]

Допросил:
Нач. Лысянского Р/отд. НКВД
Сержант Госбезопасности

[Підпис: Пидтилок]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 44–45. Оригінал. Бланк.
Заповнення – фіолетовими чорнилами. Підписи – автографи.

№ 25

Характеристика П. П. Кудрявцева з останнього місця роботи

ХАРАКТЕРИСТИКА

Гр. Кудрявцев Петр Павлович работал на внештатной должности делопроизводителя Агрохимической лаборатории Укр. Н/И Институт Соцземледелия /г. Киев/ с 1934 по 1938 г.

На протяжении периода с X.1937 г. по VIII.1938 г., а также по отзыву сотрудников, знающих его продолжительное время по совместной работе /коммунист Калачиков А. Т., комсомолка Тарашанская, а также ряд беспартийных товарищей/ за все время пребывания на работе в Институте, в работе был аккуратен и исполнитель.

Ни в чем антиобщественном не был замечен.

В общественной жизни института участия не принимал.

Заведующий лаборатории	[Підпис]	/Мазур/
Председатель Местного комитета	[Підпис]	/Михайлюк/
Парторг	[Підпис]	/Здоровец/
Подписи гг. Мазура, Михайлюка и Здоровца удостоверяю:		
Секретарь Ин-та	[Підпис]	/Чередниченко/

[Печатка: Український Н/Д Інститут Соціалістичного Землеробства, м. Київ]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 46. Оригінал. Машинопис. Підписи – автографи.

№ 26

Протокол додаткового допиту П. П. Кудрявцева від 7 квітня 1939 р.

ПРОТОКОЛ

дополнительного допроса обвиняемого

Кудрявцева Петра Павловича
от 7 апреля 1939 г.

Вопрос: Расскажите о вашей идеологической связи с киевским духовенством.

Ответ: Из представителей киевского духовенства я имею более или менее представление о тех из них, которые обучались в Киевской духовной академии; что касается остальных, то еще со студенческих лет знал Жураковского, который читал доклады в Киевском религиозно-философском обществе, <a> сделавшись священником, неоднократно обращался ко мне за справками по богословским вопросам; знал я также некоего Спиридона, а затем – его воспитанника Евгения Лукьянова. Будучи в ссылке, он находился на строительстве Беломорского канала, изредка бывая в Ильинской церкви на богослужении; после богослужения он мне рассказывал о строительстве Беломорского канала. С 1922 по 1924 г. в Киеве функционировали частные курсы по богословию; существование этих курсов было, одно время, разрешено правительством. Состав этих курсов преимущественно состоял из лиц, которые в свое время не успели окончить Киевскую духовную академию. В это время мне пришлось экзаменовывать из священников Попова (где он теперь – не знаю), Григоровича (умер), протодиакона Лисянского (тоже умер). В это же время ко мне обращался за советом относительно своей кандидатской диссертации священник Вишняков. Но, основным образом, у меня были личные отношения с теми из представителей киевского духовенства, которые отправляли богослужение в Ильинской церкви, в приходе которой я также бывал. Кроме личных вопросов, касающихся советов по истории философии, связи с киевским духовенством я не имел.

Вопрос: В чем выразилась ваша связь со священником Глаголевым, арестованным за контрреволюционную деятельность?

Ответ: Глаголева я знал и ценил как ученого человека, он часто бывал у меня на квартире; но о его контрреволюционной деятельности мне ничего не известно. Я всегда стоял в стороне от политики и всегда говорил, что духовенство должно знать только свою религию.

Вопрос: Какова была ваша точка зрения на обращение митрополита Михаила ¹ по поводу отношения духовенства к советской власти?

Ответ: С теоретической стороны, на мой взгляд, обращение митрополита Михаила вызывало целый ряд возражений. Потому что он считал нужным для той или иной формы власти подыскивать религиозную санкцию, искать для нее оправдание в «священном писании», а я полагал, что вопрос о форме власти не нуждается ни в какой религиозной санкции, и во взгляде митрополита Михаила я видел отрывку старой идеологии – когда представители церкви считали нужным для самодержавия отыскивать оправдание в «священном писании»; кроме того, я считал, что вопрос о власти решается ходом исторического процесса и, прежде всего, трудящимися ².

Вопрос: Следствию известны ваши взгляды по вопросу о власти – в частности, нам известны ваши контрреволюционные взгляды в отношении Советской власти. Требую от вас говорить правду!

Ответ: Мои взгляды на политику Советской власти положительны, так как я не могу не видеть те достижения, которые имеются в стране и, именно, достигнуты благодаря существованию Советской власти.

Вопрос: Вы говорите неправду; нам известно, что вы в переписке с архимандритом Сапунджиевым, который находится за границей; сообщали ему клеветнические данные о положении в СССР, искажая действительное положение вещей.

Ответ: Я никогда подобных сведений Сапунджиеву не сообщал. Моя переписка с ним носила чисто семейный характер. Когда следователь записал эти слова, я заявил ему, что подписать подобные показания я не могу, и рядом с моей подписью написал слово «читал», что, по существу, и говорит о моем несогласии с данными записями.

¹ Йдеться про Михаїла (Василя Федоровича Єрмакова, 1862–1929) – митрополита Київського і Галицького, екзарха Української православної церкви у 1921–1929 рр., а також його «Декларацію» до українських вірян від 17 листопада 1927 р., що відтворювала (у дещо пом'якшеній формі) основні принципи «Декларації» Сергія (Страгородського) щодо лояльності до радянської влади.

² Проблема взаємин держави і церкви – одна з наскрізних тем творчості П. Кудрявцева. З початку ХХ ст. він був активним опонентом російського царепапизму; розглядав зрощеність церкви із державною владою в одну бюрократичну систему як головну перепону на шляху до здійснення Російською православною церквою своєї справжньої духовної місії; гостро критикував дії церкви, спрямовані на виправдання чи підтримку офіційної політики російської держави, яка нерідко суперечила християнським принципам і цінностям.

Вопрос: В распоряжении следствия имеются материалы о вашей переписке с киевским губернатором по вопросу о студенческих «беспорядках» в годы реакции. Расскажите подробнее об этой переписке!

Ответ: Будучи профессором по введению <в философию> и истории философии Высших вечерних женских курсов в г. Киеве, я одновременно был избран председателем Совета курсов. В те годы были случаи, когда киевский губернатор и попечитель Киевского учебного округа предупреждали в письменной форме Совет Курсов об ожидавшихся выступлениях студентов. Такие предупреждения имели место в год смерти Толстого ¹ <и> в годы реакции. Во всех этих случаях приходилось формально отписываться. Всю эту переписку я сохранил с целью передачи ее в рукописный отдел Академии Наук УССР ².

Вопрос: Нам известны факты, когда вы в интересах царского правительства принимали ряд мер для предотвращения студенческих выступлений. Признаете это?

Ответ: Ряд профессоров, в том числе и я, всегда стояли за то, чтобы студенческие выступления на наших курсах носили согласованный характер с выступлениями учащихся [в] других учебных заведениях и, в отдельных случаях, предупреждали отдельных студентов против сепаратных необдуманных выступлений, так как в таких случаях могли пострадать индивидуумы.

Протокол записан правильно, мною прочитан, в чем расписываюсь.

[Підпис: Кудрявцев]

Допросил:

Следователь След. группы КОУ НКВД

Сержант Госбезопасности]

[Підпис: Готкис]

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 24–33. Оригінал. Рукопис фіолетовими чорнилами.
Підписи – автографи.

№ 27

Постанова про звільнення з-під варту П. П. Кудрявцева від 10 квітня 1939 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

/Об освобождении из-под стражи/

г. Киев. 1939 года, апреля 10 дня.

Я, Следователь следственной группы КОУ НКВД Сержант Госбезопасности ГОТКИС, рассмотрев следственное дело № 4901 по обвинению КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича, 1868 г. рождения, уроженец с. Александровки ³, бывшего Чернского уезда, Тульской области, русский, гражданин СССР, беспартийный, выходец из духовной семьи, в прошлом – профессор философии духовной академии в гор. Киеве, до ареста – лаборант-делопроизводитель при агрохимической лаборатории научно-исследовательского института соцземледелия, в преступлениях, предусмотренных ст. 54-10 УК УССР,

НАШЕЛ:

КУДРЯВЦЕВ арестован 16-го августа 1938 года по косвенным данным как антисоветская личность, занимавшая контрреволюционной деятельностью.

В процессе следствия КУДРЯВЦЕВ дал показания о том, что, будучи профессором философии духовной академии в гор. Киеве, поддерживал связь с духовенством по вопросам педагогической деятельности. В годы революции и вплоть до дня ареста общался с остатками киевского духовенства, много из них посещали его квартиру.

КУДРЯВЦЕВ показал, что связь с духовенством им поддерживалась исключительно на почве старых личных знакомств и советов по вопросам богословской философии.

Являясь сторонником отделения религии от государства, КУДРЯВЦЕВ еще в дореволюционной России состоял в левом крыле профессоров духовной академии.

Допрошенный вторично КУДРЯВЦЕВ заявил, что он всегда был сторонником того, что вопрос о власти решается ходом исторического процесса и, прежде всего, трудящимися, а религия должна

¹ У 1910 р.

² В ІР НБУВ зберігаються адресовані Кудрявцеву листи київського губернатора П. П. Трепова [Ф. 139, спр. 51–53] та попечителя Київського учбового округу П. А. Зілова [Ф. 139, спр. 17–20], у яких міститься вимога заборонити антиурядові зібрання на Вечірніх вищих жіночих курсах, а також негайно надати звіт про події, що відбувалися останнім часом у закладі.

³ Описка. Йдеться про с. Олексіївське.

стоять в стороне от политики. По своему убеждению он – религиозен, но проведение какой бы то ни было контрреволюционной деятельности он отрицает.

Кроме того, КУДРЯВЦЕВ показал, что он поддерживал связь за границей с архимандритом САПУНДЖИЕВЫМ, от которого получал материальную помощь.

Связь с САПУНДЖИЕВЫМ, объясняет КУДРЯВЦЕВ, носила исключительно семейный характер и поддерживалась им на основе личных дружеских отношений в их бытность в духовной академии.

Допрошенные свидетели: КАЛАЧИКОВ, ТОПУРИДЗЕ, МАЗУР, ДУЧЕНКО, ОСТРОВСКАЯ и ЧЕРЕДНИЧЕНКО показали, что знают Кудрявцева по совместной работе в учреждениях гор. Киева и никогда за ним ничего предвзятого не замечали.

Деловая характеристика, полученная на КУДРЯВЦЕВА от научно-исследовательского института, дополняет показания свидетелей и характеризует его с положительной стороны.

Учитывая, что инкриминируемое обвинение КУДРЯВЦЕВУ в части его антисоветской деятельности материалами следствия не доказано, а посему, руководствуясь ст. 197 ч. 2 УПК УССР,

ПОСТАНОВИЛ:

Следственное дело № 102424 по обвинению КУДРЯВЦЕВА Петра Павловича за отсутствием состава преступления дальнейшим производством прекратить.

Арестованного КУДРЯВЦЕВА из-под стражи освободить.

Копию настоящего постановления направить Киевскому Областному Прокурору.

СПРАВКА: Обвиняемый КУДРЯВЦЕВ содержится под стражей в тюрьме г. Киева.

СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДСТВЕННОЙ ГРУППЫ
КОУ НКВД – СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ [Підпис] /ГОТКИС/

СОГЛАСЕН: НАЧ. СЛЕДСТВЕННОЙ ГРУППЫ
КОУ НКВД
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ [Підпис] /КЛЕЙМАН/

УТВЕРЖДАЮ: ЗАМ. НАЧ. УНКВД
ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ [Підпис] /МАРЧЕНКО/

Сдано в 1-ый Спецотдел
11/IV.39 г. ¹

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 63. Оригінал. Машинопис. Підписи – автографи.

№ 28

Талон ордера на звільнення з-під варті П. П. Кудрявцева від 11 квітня 1939 р.

К след. делу № 102424

ТАЛОН ОРДЕРА № 354

«11» апреля 1939 года

НАЧАЛЬНИКУ Киевской Тюрьмы.

С получением сего немедленно освободите из-под стражи арестованного Кудрявцева Петра Павловича, числящегося за [нерозб.] Сл. Гр. Отделом Клейман КОУ НКВД УССР.

При освобождении отберите у гр. Кудрявцева П. П. подписку о невыезде [нерозб.] о явке в обл. отд. № 9, каковую вместе с извещением об освобождении срочно препроводите в 1-ый Спецотд. КОУ НКВД УССР.

Приложенные к ордеру личные документы:

Вручите гр. _____ под расписку

в извещении к ордеру

Пом. ² Нач. 1-го спецотд. КОУ НКВД УССР [Підпис] Альтзицер

Пом. инспектора Куприянову

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 67. Оригінал. Бланк.
Заповнення – від руки фіолетовими чорнилами. Підпис – автограф.

¹ Напис від руки чорними чорнилами.

² Вставлено олівцем.

№ 29

Постанова прокуратури Київської області про припинення справи з обвинувачення П. П. Кудрявцева від 22 квітня 1939 р.**ПОСТАНОВЛЕНИЕ**

1939 года Апрелья «22» дня г. КИЕВ.

Пом. Киевского Облпрокурора по спецделам М. Радионов сего числа рассмотрел дело по обвинению Кудрявцева Петра Павловича по 54-10 ст. УК УССР и, принимая во внимание, что следствием по делу не собрано достаточно доказательств для направления дела под суд, руководствуясь 2 ч. 199 и 1 ч. 221 ст. ст. УПК УССР,

ПОСТАНОВИЛ:

С представлением КОУ НКВД о прекращении дела согласиться.

Дело по обвинению Кудрявцева Петра Павловича производством прекратить и вернуть для хранения в I-й спецотдел КОУ НКВД.

Пом. облпрокурора Киевской области
Утверждаю: Зам. обл. Прокурора

[Підпис]
[Підпис]

/Радионов/
/Юрковский/

ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 17740. – Арк. 69. Оригінал. Машинопис.
Вставки від руки (тут – курсивом) – фіолетовими чорнилами. Підписи – автографи.

Список литературы

1. Антоний, архиеп. Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской Духовной Академии в марте и апреле 1908 г. / архиеп. Антоний. – Почаев, 1909. – 73 с.
2. Бажан О. Г. «Шпигуни в сутанах»: до питання про масштаби політичних репресій серед духовенства та віруючих в УРСР у 1937–1938 рр. / Бажан О. Г. // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № X–XI. – С. 135–139.
3. Білокінь С. І. О. Анатолій Жураковський і київські йосифляни. Документальне дослідження / Сергій Білокінь. – К.: Ін-т історії НАН України, 2008. – 117 с.
4. Вернадский В. И. Дневники. 1935–1941 : в 2 кн. / В. И. Вернадский. – Кн. 2 : 1939–1941. – М.: Наука, 2006. – 295 с.
5. Доненко Н., прот. Наследники царства / прот. Николай Доненко. – Кн. 2. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2004. – 552 с.
6. Доповідна записка наркома внутрішніх справ УРСР І. Лепельського про антирадянську діяльність церковників та сектантів на Україні [27 листопада 1937 р.] / публ. О. Г. Бажана // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № X–XI. – С. 140–148.
7. Записка по дроту наркома внутрішніх справ УРСР до НКВС СРСР про ліквідацію контрреволюційного церковного підпілля [3 серпня 1938 р.] / публ. О. Г. Бажана // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № X–XI. – С. 151–154.
8. Золотарьов В. А. Александр Успенский : особа, час, оточення / Вадим Золотарьов. – Х.: Фоліо, 2004. – 366 с.
9. Кудрявцев П. П. А. С. Пушкин. Главные моменты его жизни и литературного развития / П. П. Кудрявцев // Сборник статей об А. С. Пушкине по поводу столетнего юбилея. – К., 1899. – С. 31–162.
10. Кудрявцев Петр Павлович / Новомученики, исповедники, за Христа пострадавшие в годы гонений на Русскую Православную Церковь в XX в. – Режим доступу: http://kuz3.pstbi.ru/bin/code.exe/frames/m/ind_oem.html/ans. – Назва з екрана.
11. Кудрявцева Е. П. Воспоминания об отце, профессоре Киевской духовной академии П. П. Кудрявцеве [Машинопис] / Е. П. Кудрявцева. – Музей однієї вулиці. – Без шифру. – 34 арк.
12. Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД : Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938 / под ред. А. Н. Яковлева. – М.: МФД, 2004. – 736 с.
13. Органи державної безпеки Київщини (1919–1991) у фотографіях і документах / авт.-упоряд. О. І. Шевченко. – К.: ДОН-97; Книга, 2004. – 326 с.
14. Выступление Н. И. Ежова перед руководящими работниками НКВД УССР 17 февраля 1938 г. // «Сталинский питомец» – Николай Ежов / Н. Петров, М. Янсен. – М.: РОССПЭН, 2008. – 448 с.
15. Подкур Р. Реакція співробітників органів державної безпеки УРСР на припинення «великого терору» (листопад 1938–1939 рр.) / Роман Подкур // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 2 (33). – С. 136–167.
16. Пиксанов Н. К. Пушкинская студия. Введение в изучение Пушкина. Темы для литературных работ. Систематическая библиография. Руководящие вопросы. Пособие для высшей школы и самообразования / Н. К. Пиксанов. – Пг.: Атеней, 1922. – 88 с.
17. Правда о Киевской Духовной Академии. Вынужденный ответ на изданную архиеп. Вольским Антонием брошюру «Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 года». – К., 1910. – 145 с.
18. Свящ. Анатолий Жураковский : материалы к житию / сост. П. Г. Проценко. – Париж : YMCA-PRESS, 1984. – 228 с.
19. Серга Ж. І. Відносини між державою та церквою у 1920–1930-х роках на прикладі Києва / Ж. І. Серга. – Режим доступу: <http://kiev-archiv.gov.ua/en/archive/publikaciji-nportal/zhiserga-vidnosini-mizh-derzhavoju-i-cerkvoju-u-1920-1930-kh-rr-na-prikladi-kijeva/>. – Назва з екрана.
20. Сергеев В., прот. Судьбы святых и подвижников Уфимской епархии в период 1940–50-х годов / прот. В. Сергеев. – Режим доступу: www.agioc.orthodoxy.ru/date/kr41.pdf. – Назва з екрана.
21. [Слідча справа Дивногорського Олександра Петровича. 1938]. – ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 32707 ФП / кор. 256. – 32 арк.

22. Слідча справа Кудрявцевої Катерини Петрівни. – ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 18443 ФП : в 4 т. – Т. 1. – 83 арк.
23. [Слідча справа Михайловського Миколи Івановича. 1938]. – ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 61308 /К 1606. – 34 арк.
24. [Слідча справа Стрижевського Наркіса Григоровича. 1938]. – ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 32773 ФП / кор. 260. – 44 арк.
25. [Слідча справа Шепченка Костянтина Дмитровича. 1938]. – ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 32662 ФП / кор. 253. – 23 арк.
26. Стародуб А. В. Статут Київської Православної Богословської Академії (1920–1924) / А. В. Стародуб // Труды Київської Духовної Академії. – 2010. – № 12. – С. 253–258.
27. Україна в добу «Великого терору». 1936–1938 роки / авт.-упоряд. С. М. Богунов. – К. : Либідь, 2009. – 541 с.
28. Философская мысль в Киеве (историко-философский очерк) / отв. ред. В. И. Шинкарук. – К. : Наук. думка, 1982. – 360 с.
29. Чабан М. Доба спалила й пропекла / Микола Чабан. – Режим доступу: <http://sitelit.hmarka.net/Prosa/Page-35.html>. – Назва з екрана.
30. Шехтман И. Б. Погромы Добровольческой армии на Украине (к истории антисемитизма на Украине в 1919–1920) / И. Б. Шехтман. – Берлин : Ostjudisches Historisches Archiv, 1932. – 394 с.
31. Шкаровский М. В. Тайные православные общины в Киеве в 1930-х годах / М. В. Шкаровский // XVI Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета : Материалы. – Т. I. – М. : ПСТГУ, 2005. – С. 146–157.
32. Яснопольская В. Н. Счастливый случай : Воспоминания / авт. ст. «Происхождение текста» и примечаний П. Г. Проценко // Мироносицы в эпоху ГУЛАГа : 1918–1932 : Свидетельства. Мемуары / сост. П. Г. Проценко. – Н. Новгород : Изд-во Братства во имя св. Александра Невского, 2004. – С. 465–607.

M. Tkachuk, L. Pastushenko

TO BIOGRAPHY OF PETRO KUDRIAVTSEV: FROM MATERIALS OF 1938–1939 INVESTIGATION CASE

The article represents the results of reconstruction and analysis of one of the most tragic episodes of the notable Kyiv philosopher and historian of philosophy of the first third of the twentieth century Petro Pavlovich Kudriavtsev's (1868–1940) life, which was linked to his arrest and imprisonment in August 1938 – April 1939. In addition to the article there are materials of the investigation case, accompanied by the scientific comment.

Keywords: Petro Kudriavtsev (1868–1940), Kiev Theological Academy, The Great terror, 1920–1930's repressions against the orthodox clergy.

Матеріал надійшов 01.03.2012.